

Sari Puranen

OMATOIMIKIRJASTOSELVITYS

Case: Äänekosken kaupunginkirjasto

OMATOIMIKIRJASTOSELVITYS

Case: Äänekosken kaupunginkirjasto

Sari Puranen
Opinnäytetyö
Syksy 2016
Kirjasto- ja tietopalvelun
tutkinto-ohjelma
Oulun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun ammattikorkeakoulu
Kirjasto- tietopalvelun tutkinto-ohjelma

Tekijä: Sari Puranen

Opinnäytetyön nimi: Omatoimikirjastaselvitys: Case Äänekosken kaupunginkirjasto

Työn ohjaaja: Jorma Niemitalo

Työn valmistumislukukausi ja -vuosi: Syksy 2016

Sivumäärä: 61 + 9

Tämä opinnäytetyö on työelämälähtöinen tapaustutkimus, jonka toimeksiantaja on Äänekosken kaupunginkirjasto. Opinnäytetyön kohteena ovat Äänekosken kaupunginkirjaston Konginkankaan ja Sumiaisten toimipisteet. Työn tavoitteena on omatoimikirjastoista kirjoitettujen tutkimusten ja artikkeleiden avulla muodostaa mahdollisimman monipuolinen kuva ilmiöstä nimeltä omatoimikirjasto. Tavoitteena on myös muodostaa käsitys siitä, millaisia mahdollisuuksia ja haasteita Konginkankaan ja Sumiaisten kirjastojen muuttamisessa omatoimikirjastoiksi on, verrattuna olemassa oleviin tutkimustuloksiin.

Omatoimikirjastot ovat Suomessa uusi ilmiö, joten niitä ei ole vielä tutkittu paljon. Aiheesta on tehty yksi Aluehallintoviraston selvitys vuonna 2015 ja kolme ammattikorkeakoulun opinnäytetyötä. Artikkeleita aiheesta on julkaistu useita kirjastoalan julkaisuissa. Muissa Pohjoismaissa etenkin Tanskassa ja Ruotsissa omatoimikirjastohistoria on pidempi ja näistä maista on löydettävissä myös enemmän aiheeseen liittyviä tutkimuksia ja artikkeleita. Nämä tutkimukset ja artikkelit ovat tämän opinnäytetyön pääasiallisia lähteitä. Konginkankaan ja Sumiaisten kirjastoista kerätty tieto on pääosin peräisin kirjoittajan paikan päällä tekemistä havainnoista ja rakennusvirastosta saaduista piirustuksista.

Omatoimikirjaston perustamista sekä Konginkankaalle että Sumiaisiin puoltaa toimipisteiden sijainti pienissä yhteisöissä joissa on korkea sosiaalinen kontrolli, nykyiset suppeat aukioloajat sekä pitkä etäisyys kaupungin muihin kirjastotoimipisteisiin. Haasteen muutostyölle asettavat tarvittavat kirjastoautomaatohankinnat ja rakennustekniset muutokset sekä niistä muodostuvat kustannukset.

Äänekosken kaupunginkirjaston resursseista päättävät tahot voivat käyttää tätä opinnäytetyötä pohjana pohtiessaan sitä, kannattaako Konginkankaalle ja/tai Sumiaisiin ottaa käyttöön omatoimiaikoja. Työn tulokset eivät ole sellaisenaan siirrettävissä muiden kirjastotoimipisteiden arviointiin, mutta niitä voi käyttää taustatietona siihen, mitä kaikkea tulee ottaa huomioon omatoimikirjastoa suunniteltaessa. Yleispätevää ohjetta tai kustannusarviota omatoimikirjaston perustamiseen ei ole annettavissa, sillä jokaiseen kirjastoon liittyy erityispiirteitä, jotka on otettava suunnittelussa huomioon.

Olemassa oleva tutkimus Suomessa on keskittynyt selvittämään asiakkaiden ja henkilökunnan mielipiteitä ja kokemuksia omatoimikirjastoista. Mielestäni seuraavaksi olisi hyödyllistä toteuttaa kävijä- ja lainaustilastoihin perustuva määrällinen tutkimus siitä, miten, milloin ja kuinka paljon omatoimiaikoja oikeastaan käytetään.

Asiasanat: tapaustutkimus, yleiset kirjastot, omatoimikirjastot, Äänekoski

ABSTRACT

Oulu University of Applied Sciences
Degree Programme in Library and Information Services

Author: Sari Puranen

Title of thesis: Open Libraries: Case City Library of Äänekoski

Supervisor: Jorma Niemitalo

Term and year when the thesis was submitted: Autumn 2016 Number of pages: 61 + 9

This thesis is a case study commissioned by the City Library of Äänekoski. The thesis deals with the branch libraries in Konginkangas and Sumiainen in Äänekoski. The aim of this thesis is to create as diverse description as possible about a phenomenon called open library, by using research papers and articles. It also aims to find out what kind of possibilities and challenges branch libraries in Konginkangas and Sumiainen may have to confront in case they are turned over to open libraries.

Open library is a new phenomenon in Finland so there are only few studies conducted on this topic. There is a report made by Regional State Administrative Agencies in 2015, three theses of university of applied sciences and several professional articles in journals of library field. In Denmark and Sweden, the open library history is longer so also research papers and articles are easier to find. These are the principal source material of this thesis. The data on branch libraries in Konginkangas and Sumiainen was collected by visiting these libraries and by observing floor plans of these library premises.

Facts such as both Konginkangas and Sumiainen being small communities with high social control, limited opening hours and long distance to other city library branches, favours changing these libraries to open libraries. The challenge in Konginkangas and Sumiainen is that there is no library automation yet in these libraries and also some building modifications are needed, so necessary expenses may be high.

The results of this thesis are not directly applicable when evaluating other libraries than Konginkangas and Sumiainen in relation to the concept of open library, because every library has its own specialties which need to be taken into account. This thesis may, however, provide some background information regarding all the matters that need to be considered when planning open libraries.

The existing research on this subject in Finland has mainly focused on the experiences that the patrons and personnel of open libraries have gained. In the future a quantitative survey based on collected visitor and borrower data about how, when and how often open libraries are used by patrons would be useful.

Keywords: case study, public libraries, open libraries, Äänekoski

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	7
2	OMATOIMIKIRJASTO	9
2.1	Rinnakkaisia käsitteitä	9
2.2	Historiaa Pohjoismaissa	11
2.3	Historiaa Suomessa	13
2.4	Uhkakuvat	14
2.5	Tavoitteet.....	15
2.6	Toteutuneet muutokset.....	16
3	OULUN OMATOIMIKIRJASTOT	19
3.1	Oulun kaupunginkirjaston omatoimipisteet ja niiden aukioloajat	19
3.2	Oulun omatoimikirjastojen käyttö.....	21
3.3	Kokemuksia Oulun omatoimikirjastojen perustamisesta.....	22
4	PERUSTAMISKUSTANNUKSET JA TARVITTAVA TEKNIikka.....	25
5	ÄÄNEKOSKI	27
5.1	Nykytilanne.....	27
5.2	Lyhyt historia	30
5.3	Äänekosken kaupunginkirjasto	30
5.3.1	Nykytilanne	30
5.3.2	Lyhyt historia.....	32
5.4	Äänekosken viralliset verrokkikunnat.....	33
6	KONGINKANKAAN JA SUMIAISTEN KIRJASTOT VERRATTUNA OMATOIMIKIRJASTON MENESTYSTEKIJÖIHIN	38
6.1	Sijainti.....	38
6.2	Tilat	40
6.3	Huonekalut	42
6.4	Toiminnot.....	43
6.5	Säännöt.....	44
6.6	Henkilökunta.....	44
6.7	Muuta huomioitavaa	47
7	JOHTOPÄÄTÖKSET	50
8	POHDINTA	53

LÄHTEET.....	55
LIITTEET	62

1 JOHDANTO

Tämän opinnäytetyön tavoitteena on muodostaa mahdollisimman hyvä ja monipuolinen ymmärrys ilmiöstä nimeltä omatoimikirjasto. Opinnäytetyön kohteeksi on toimeksiantajan toiveesta valittu Äänekosken kaupunginkirjaston toimipisteistä ne kaksi, joilla on tällä hetkellä suppeimmat aukioloajat ja jotka sijaitsevat kauimpana kaupungin pääkirjastosta. Nämä toimipisteet ovat Konginkankaan ja Sumiaisten toimipisteet. Ilmiön ymmärryksen muodostamisen lisäksi toisena tavoitteena opinnäytetyöllä on selvittää, mitä omatoimikirjaston perustaminen opinnäytetyön kohteena olevien kirjasto-toimipisteiden kannalta tarkoittaa.

Omatoimikirjastoja on perustettu viime vuosina eri puolille Suomea kiihtyvällä tahdilla. Täten myös Äänekoskella on alettu pohtia, sopiiko omatoimikirjasto johonkin tai joihinkin kaupungin neljästä kirjaston toimipisteestä. Äänekoskella halutaan selvittää, millaisia kokemuksia muualla perustetuista omatoimikirjastoista on saatu, millaisia riskejä omatoimikirjaston perustamiseen liittyy, millaisia kustannuksia omatoimikirjaston perustamisesta aiheutuu ja onko omatoimikirjaston käyttöönottamisen kautta mahdollista parantaa kirjaston palveluja tai säästää kirjaston henkilöstö- tai muissa toimintakuluissa.

Opinnäytetyön tavoitteen laadusta johtuen tämä opinnäytetyö on tehty tapaustutkimuksena. Kananen mukaan tapaustutkimus eli case-tutkimus on laadullisen tutkimuksen alalaji, jonka tavoitteena on syvälinen ja monipuolinen kuvaus tutkittavasta ilmiöstä (Kananen 2013, 30).

Omatoimikirjasto ilmiön ymmärtämiseksi opinnäytetyöhön on koottu tietoa monista eri lähteistä. Luotettavien lähteiden löytäminen on ollut haastavaa, koska omatoimikirjasto on uusi ilmiö. Tästä syystä omatoimikirjastoista ei ole vielä olemassa julkaistuja teoksia. Suomessa aiheesta on julkaistu vain yksi Länsi- ja Sisä-Suomen Aluehallintoviraston julkaisema selvitys, jonka on tehnyt Mika Mustikkamäki vuonna 2015 sekä kolme ammattikorkeakoulun opinnäytetyötä. Ruotsalaisiin yliopistoihin tehtyjä tutkimuksia on useampia. Näitä tutkimuksia ja opinnäytetöitä on käytetty tämän opinnäytetyön teoriaosuuden muodostamiseen. Käytännön kokemuksia omatoimikirjastoista on kerätty pääsääntöisesti kirjastoalan ammattilehdistä. Lehdistä kerättyjen kokemusten luotettavuutta vahvistaa, että ne ovat kirjastoalan ammattilaisten, eivät toimittajien kirjoittamia. Käytännön kokemusten keräämiseksi opinnäytetyötä varten on lisäksi haastateltu yhtä kirjastoalan ammatti-

laista, Oulun kaupunginkirjaston apulaisjohtaja Maija Sarastetta. Oulu valittiin haastattelun kohteeksi, koska kaupunki on ollut yksi ensimmäisistä kaupungeista, joissa Suomessa on otettu käyttöön omatoimikirjastoja. Maija Sarasteen valintaa haastattelun kohteeksi puolestaan puoltaa, että vuoden 2016 alussa Oulussa oli käytössä jo viisi omatoimikirjastoa ja Maija Saraste on ollut perustamassa niistä jokaista.

Haastattelujen ja omatoimikirjastoista julkaistujen tutkimusten ja artikkeleiden lisäksi ilmiöön on tutustuttu Kirjastot.fi-sivuston julkaisemia Suomen yleisten kirjastojen tilastoja ja hankerekisteriä tutkimalla. Opinnäytetyö sisältää toimeksiantajan pyynnöstä tilastojen avulla tehtyä vertailua Äänekosken ja sen virallisten verokkikuntien kirjastopalveluiden nykytilanteiden välillä. Hankerekisteristä puolestaan on selvitetty, millaisiin omatoimikirjastoratkaisuihin Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintoviraston alueella, johon Äänekoskikin kuuluu, on myönnetty vuonna 2016 hankerahoitusta ja kuinka suuria määriä.

Omatoimikirjastoilmiöstä edellä mainituin menetelmin muodostetun kuvan perusteella on pyritty selvittämään, millaiset omatoimikirjastoratkaisut olisivat mahdollisia toteuttaa Konginkankaan ja Sumiaisten toimipisteissä, mitä ratkaisut kustantaisivat ja mitä hyötyjä asiakkaiden ja toisaalta kirjastojen henkilökunnan ja kaupungin kannalta ratkaisulla on mahdollista saavuttaa.

Koska tämä opinnäytetyö on tapaustutkimus, joka on toteutettu Äänekosken kaupunginkirjastoa ja erityisesti sen Konginkankaan ja Sumiaisten toimipisteitä varten, tutkimuksen tulokset eivät sellaisenaan ole siirrettävissä muiden kirjastojen käyttöön. Omatoimikirjastoilmiön ymmärtämistä yleisellä tasolla tämä opinnäytetyö voi kuitenkin lisätä. Lisäksi opinnäytetyö voi auttaa myös muita sellaisia kirjastoja joissa pohditaan omatoimiaikojen käyttöönottoa, muodostamaan selvemmän kuvan siitä millaisia asioita muutoksen yhteydessä on syytä ottaa huomioon.

Tämän opinnäytetyön luotettavuus perustuu eri lähteistä saatujen tietojen vertailuun. Kaikista lähteinä käytetyistä tutkimuksista, opinnäytetöistä ja artikkeleista saadut tiedot ovat keskenään hyvin samankaltaisia ja tämän lisäksi ne ovat hyvin samankaltaisia kuin haastattelusta saadut tiedot.

2 OMATOIMIKIRJASTO

Omatoimistokirjastolla tarkoitetaan sitä, että asiakkaat toimivat kirjastotilassa omatoimisesti. Omatoimikirjastoissa henkilökunta on paikalla joitakin tunteja viikossa. Normaalissa kirjastossa henkilökunta on paikalla aina kirjaston aukioloaikoina. Molemmissa tapauksissa henkilökuntaa tarvitaan muun muassa kokoelman hoitoon, tapahtumien järjestämiseen, kouluyhteistyöhön, vaativiin tiedonhakuun ja hyllytykseen. Asiakkaiden toimiessa omatoimisesti, peruslainauksen ja -palautuksen ollessa kyseessä, joko henkilökunnan ollessa paikalla tai henkilökunnan työaikojen ulkopuolella, voidaan omatoimikirjastoissa kuitenkin henkilökuntaresursseja kohdentaa paremmin kuin normaaleissa kirjastoissa. Kirjastoammattilaisen ei tarvitse omatoimikirjastossa koko kirjaston aukioloaikaa päivystää asiakaspalvelutiskissä, vaan hän voi käyttää työaikaan niin sanottuihin sisätöihin eli juuri edellä mainittuihin vaativiin tiedonhakupyyntöihin vastaamisiin tai kouluyhteistyön suunnitteluun.

Omatoimikirjastoissa asiakkaiden on mahdollista saada henkilökohtaista palvelua erikseen ilmoitettuina palveluaikoina. Muina aikoina asiakkaat pääsevät sisään kirjastotilaan näyttämällä ulkoovella sijaitsevaan sisäänkirjautumisyksikköön yleensä kirjastokorttinsa ja syöttämällä siihen henkilökohtaisen PIN-koodinsa. Myös muita kirjautumistapoja on käytössä. Esimerkiksi käytössä voi olla erillinen kulkulupa tai avain, joka on saatu käyttöön kirjastosta. Omatoimiaikoina asiakkaat voivat yleisimmin lainata ja palauttaa aineistoa, noutaa varauksia, käyttää tietokoneita, lukea tai muuten viettää aikaa kirjaston tiloissa. (Mustikkamäki 2015.)

2.1 Rinnakkaisia käsitteitä

Omatoimikirjastot ovat Suomessa uusi ilmiö, joten asiasta käytettävien käsitteiden kirjo on melko laaja ja epäyhtenäinen. Jokainen kirjasto käyttää käsitteitä, joita se itse haluaa. Usein käytettyjä termejä kirjastojen verkkosivuilla, mediassa ja kirjastoväen keskusteluissa ovat olleet muiden muassa omatoimikirjasto, itsepalvelukirjasto ja miehittämätön kirjasto. Samaa asiaa on pyritty kuvaamaan myös termeillä pidennetty, laajennettu tai jatkettu aukiolo sekä avoin kirjasto. Kaikilla näillä on tarkoitettu kutakuinkin samaa asiaa. Miehittämätön kirjasto, josta käytetään myös termiä kylmäasemakirjasto, poikkeaa muista käytetyistä termeistä siten että sillä tarkoitetaan täysin automati-

soitua kirjastoa, jota käydään kuitenkin säännöllisesti hoitamassa jostakin toisesta kirjaston toimipisteestä käsin (Pesonen 2016, 23). Muilla edellä mainituilla termeillä tarkoitetaan niin sanottuja kombikirjastoja, joissa on yhdistetty sekä omatoimiaikoja että palveluaikoja, jolloin henkilökunta on asiakkaiden käytettävissä. Pohjois-Suomen aluehallintoviraston kirjastotoimen ylitarkastaja Kummala-Mustosen mukaan yleisesti on sovittu käytettäväksi nimenomaan termiä omatoimiaika. Tämä termi on otettu käyttöön myös muun muassa Suomen yleisten kirjastojen virallisissa tilastoissa aiemman itsepalveluaikatermin sijaan. (Kummala-Mustonen, luento 23.3.2016.) Suomen yleisten kirjastojen tilastojen käsitelmäärittelyn mukaan: ”Omatoimikirjaston aukioloajaksi lasketaan aika, jolloin kirjasto tai sen osa on auki, mutta paikalla ei ole kirjaston palkkaamaa henkilökuntaa. Omatoimikirjaston aukioloajaksi ei katsota sellaista aikaa, jolloin asiakaspalvelu on suljettu, mutta kirjaston palkkaamaa henkilökuntaa on paikalla.” (Kirjastot.fi 2016a, viitattu 12.10.2016.)

Kirjakaappi, joka on käytössä ainakin Oulun yliopistollisen sairaalan (OYS) tiloissa on yksi versio omatoimikirjastosta. Kirjakaappiratkaisun etuna on, että se on avoinna kirjojen lainaamista ja palauttamista varten sairaalan asiakkaille vuorokauden ympäri, viikon jokaisena päivänä ja muillekin kirjaston käyttäjille sairaalan aukioloaikoina. (Oulun kaupunki 2015a, viitattu 31.3.2016.)

Yleisimmin käytetty ruotsinkielinen termi on *meröppet bibliotek* (suora suomennos enemmän auki oleva kirjasto), joka korostaa laajennettujen aukioloaikojen tavoitetta (Mustikkamäki 2015, 6). Myös termejä kuten *obemannade bibliotek* (miehittämätön kirjasto), *personallöst bibliotek* (henkilökunnan kirjasto), *självbetjäningsbibliotek* (itsepalvelukirjasto) ja *kvälls- och helgöppet bibliotek* (iltaisin ja viikonloppuisin auki oleva kirjasto) käytetään sekä termiä *öppna bibliotek* (avoin kirjasto). *Öppna bibliotek* termiä käytetään kuitenkin vain viitattaessa tanskalaisiin omatoimikirjastoihin, onhan se suora käänös käytetystä tanskankielisestä termistä *åbne bibliotek*. Kaikki edellä mainitut termit luovat kukin erilaisen mielikuvan ilmiöstä. *Obemannade* ja *personallöst bibliotek* korostavat, että kirjastosta puuttuu jotakin. Termeistä syntyy helposti mielikuva, että henkilökunta puuttuu kirjastoista kokonaan. *Självbetjäning bibliotek* viittaa siihen, että asiakas tekee jotakin itse, mutta ei kerro, että henkilökunta ei ole paikalla eikä, että aukioloajat ovat laajentuneet entisestään. *Kvälls- och helgöppet bibliotek* korostaa kyllä normaalista poikkeavia aukioloaikoja, mutta ei kerro henkilökunnan puuttumisesta. *Öppna bibliotek* termi ei puolestaan kerro eroa normaaliin aukioloaikaan verrattuna. (Segerstedt 2013, 22–23.)

Ruotsin kirjastoseura on kampanjoinut käyttäjäystävällisimmän ja positiivisimmän mielikuvan luovan *meröppet bibliotek* termin puolesta. Tällä termillä Ruotsissa halutaan korostaa omatoimiaikojen

käyttöönoton tähtäävän nimenomaan asiakkaille tuotettujen palvelujen parantamiseen ja lisäämiseen, toisin kuin Tanskassa, jossa omatoimikirjastojen perustamista yleensä perustellaan säästöjen tavoittelulla. Tanskassa omatoimiajoilla ja itsepalvelulla on usein korvattu normaalia aukioloaikaa. (Segerstedt 2013, 5.)

Englanninkieleen omatoimikirjastoa tarkoittavaksi termiksi on vakiintunut *open library* (avoin kirjasto) (Mustikkamäki 2015, 6), joka on suora käänös tanskankielisestä *åbne bibliotek* termistä.

2.2 Historiaa Pohjoismaissa

Pohjoismaisen omatoimikirjastomallin voidaan katsoa olevan lähtöisin Tanskasta, jossa jo 1970-luvulla alkanut kirjastopalvelujen keskittäminen on johtanut kirjastoverkon karsimiseen. 2000-luvulla pienten kirjastoyksiköiden lakkauttaminen kiihtyi entisestään kuntauudistusten ja kuntien talouskriisin vuoksi. Tanskalainen tutkimus väittää, että joidenkin kirjastojen lakkauttaminen olisi voitu välttää, mikäli omatoimikirjastokonsepti olisi ollut käytössä jo aiemmin kuin vuonna 2004, jolloin ensimmäinen omatoimikirjasto perustettiin Gjernissä Silkeborgin kunnassa. Käyttäjien kokemukset Tanskassa ovat olleet äärimmäisen myönteisiä. Uusi konsepti on lisännyt kirjastojen joustavuutta ja avoimuutta. Kirjastossa käynnin sovittamisesta erilaisten asiakkaiden päivärytmeihin on tullut helpompaa kuin aiemmin. Gjernissä jo yli puolet lainoista tehdään omatoimiaikoina. (Larsen 2010, 56–58.)

Yleensä kaikissa niissä toimipaikoissa, joissa omatoimiajat on otettu käyttöön, lainausluvut ovat kasvaneet. Uusi konsepti on tehnyt kirjastossa asioimisen aiempaa helpommaksi ja samalla se on antanut kirjastohenkilökunnalle muun muassa enemmän työaikaa tapahtumien ja koulutusten järjestämiseen, mistä onkin tulossa yhä tärkeämpi osa yleisten kirjastojen tehtävää. Gjernissä otettiin käyttöön omatoimiaukioloaikojen aloittamisen yhteydessä myös niin sanottu Info Holder eli kosketusnäyttöinen tietokone, jonka kautta asiakas voi paitsi selata omia tietojaan ja varauksiaan, tehdä tiedonhakuja kirjaston tietokantaan, myös soittaa videopuhelun HelpDeskiin. HelpDeskissä pääkirjaston henkilökuntaan kuuluva työntekijä vastaa puheluihin. Tulevaisuudessa on suunnitteilla, että Info Holderista saisi Skypeyhteyden tarvittaessa suoraan kansalliseen Kysy kirjastonhoitajalta -palveluun. (Larsen 2010, 56–58.)

Tanskassa ensimmäisessä vaiheessa omatoimikirjastoja toteutettiin sivukirjastoissa, joissa tyypillisesti on lyhyet ja asiakkaiden kannalta hankalat aukioloajat. Muutamassa vuodessa konsepti on levinnyt nopeasti pienistä kylistä, joissa on usein suuri yhteisön kontrolli, myös isojen kaupunkien lähiöihin. Syitä nopeaan leviämiseen on monia. Ensinnäkin konsepti on yksinkertainen. Tanskassa on käytössä systeemi, jossa kirjastosta saatava PIN-koodi yhdistetään jokaisella maan kansalaisella olevaan sairausvakuutuskorttiin. Tällä kortilla ja PIN-koodilla jokaisella on pääsy myös omatoimikirjastoon. (Thorhauge 2011, Editorial: A new "open library" concept.)

Konseptin yksinkertaisuuden lisäksi sen on todettu myös olevan välittömästi asiakkaiden hyväksymä. Takaahan se asiakkaille pääsyn kirjastoon aikaisesta aamusta iltamyöhään ja viikonloppuisinkin, myös niissä sivukirjastoissa jotka ovat aiemmin olleet auki vain joitakin tunteja joinakin päivinä viikossa. Uudistuksen myötä asiakkailta on periaatteessa mahdollisuus käyttää kirjastoa 24/7. Heidän on mahdollista lainata ja palauttaa materiaalia, käyttää tietokoneita, lukea ja tilojen niin salliessa järjestää kokouksia. Lainaus- ja palautusautomaatit ovat myös yksinkertaisia käyttää ja asiakkaat ovat usein jo vuosien ajan tottuneet käyttämään niitä. (sama.)

Ruotsin ensimmäinen omatoimikirjasto aloitti Lundissa, Veberödin lähikirjastossa vuonna 2009. Toisin kuin Tanskassa, jossa omatoimikirjastojen perustamisen ensisijaisena tavoitteena oli taloudellisen säästön saavuttaminen vähentämällä kirjastojen palveluaikaa ja sitä kautta kirjastoissa tarvittavan henkilökunnan määrää, Ruotsissa on ensimmäisen omatoimikirjaston perustamisesta saakka haluttu korostaa uuden palvelumuodon lisäävän kirjaston aukioloaikaa ja sitä kautta lisäävän tilojen ja kokoelman saatavuutta. Ruotsissa ei myöskään ole niin korostetusti puhuttu omatoimikirjaston perustamisen olevan vaihtoehto kirjaston toimipisteiden lakkauttamiselle kuin Tanskassa. (Åhman Billing 2014, 1.)

Ruotsissa omatoimikirjastojen määrä ei ole kasvanut niin räjähdysmäisesti kuin Tanskassa. Huolimatta hyvistä kokemuksista, joita Veberödin omatoimikirjaston käyttöönoton myötä saatiin, se oli edelleen vuoden 2011 syyskuussa ainoa laatuaan Ruotsissa. Samaan aikaan, vuoden 2011 lopussa, Tanskassa oli toiminnassa jo 70 omatoimikirjastoa. (Kultur Skåne 2011, Förord.) Hitaan alun jälkeen myös Ruotsiin on viime vuosina perustettu useita omatoimikirjastoja. Vuonna 2015 omatoimikirjastoja oli jo 53 ruotsalaisessa kunnassa (Kungliga biblioteket 2016, 48).

Norjan ensimmäinen omatoimikirjasto oli puolestaan Stavern vuonna 2010 (Jokitalo 2014, Scandinavian Shortcuts). Islannin tilanteesta omatoimikirjastojen suhteen en onnistunut löytämään tietoa.

Suomen ensimmäinen oli Jukolan lähikirjasto Hämeenlinnassa vuonna 2012 (Luostarinen 2012). Tästä aiheesta lisää seuraavassa alaluvussa.

2.3 Historiaa Suomessa

Suomen ensimmäinen omatoimiperiaatteella toimiva kirjasto avattiin Hämeenlinnassa sijaitsevaan Jukolan lähikirjastoon 23.4.2012. Tuolloin siitä käytettiin vielä termiä itsepalvelukirjasto. Kyseessä oli Opetus- ja kulttuuriministeriön tukema kokeilu, jolla haluttiin selvittää, miten asiakkaat osaavat toimia kirjastossa silloin kun henkilökuntaa ei ole paikalla. Omatoimiaikojen tavoitteena oli, että kirjaston aukioloajat olisivat mahdollisimman monille erilaisille asiakasryhmille sopivat eli oikein sijoitetut heidän asiointimahdollisuuksiensa kannalta. (Luostarinen 2012.) Omatoimikirjastojen määrä Suomessa on kasvanut tuosta lähtien tasaisesti. Vuonna 2014 omatoimikirjastoja oli jo 32 kunnassa. Mallia Suomeen on otettu muista Pohjoismaista, joissa omatoimikirjastoilla on jonkin verran pidemmät perinteet. (Mustikkamäki 2015.)

Omatoimikirjastopalvelun kehittämisen taustana on Suomessa samoin kuin muissa Pohjoismaissa tavoite kirjastopalvelujen saatavuuden parantamisesta. Jotkin tahot ovat tosin esittäneet huolensa uuden palvelumuodon vaikutuksista henkilökunnan tarpeeseen ja muutoksiin asiakkaiden palvelussa. On pohdittu muun muassa sitä, johtaako omatoimiaikoja koskevien ikärajojen asettaminen tasavertaisen kohtelun vaarantumiseen. (Sama, 4-5.) Turun Ilpoisten omatoimikirjastoon asetettiin perustamisvaiheessa, vuonna 2014, 15-vuoden ikäraja eli käytännössä omatoimikäyttö estettiin lastenkorteilta. Koska vuoden kuluttua uuden palvelun aloittamisesta omatoimikirjastossa ei ollut ilmennyt minkäänlaisia järjestyshäiriöitä ja koska ikärajan katsottiin olevan ristiriidassa Kirjastolain mukaisen tasa-arvoisuuden ajatuksen kanssa, ikäraja päätettiin poistaa. (Pesonen 2016, 49.) Vuoden 2016 syksyllä Ilpoisten kirjasto on käytettävissä omatoimisesti ja ikärajattomasti viikon jokaisena päivänä kello 7–21 välisenä aikana (Turku 2016, viitattu 13.10.2016). Koska ikärajoja ei ole otettu uudelleen käyttöön voidaan olettaa, että järjestyshäiriöitä tai ilkivaltaa ei ole ilmennyt myöskään ikärajan poistamisen jälkeen.

On myös pohdittu, ovatko omatoimikirjastot Kirjastolain mukaista kirjastopalvelua. Yhden tulkinnan mukaan omatoimikirjastoja voidaan perustella lain toisen pykälän toteuttamisen välineenä. Eli tämän tulkinnan mukaan omatoimikirjastot edistävät pykälässä mainittuja väestön yhtäläisiä mahdol-

lisuuksia sivistykseen, kirjallisuuden ja taiteen harrastukseen, jatkuvaan tietojen, taitojen ja kansalaisvalmiuksien kehittämiseen, kansainvälistymiseen sekä elinikäiseen oppimiseen, etenkin silloin kun omatoimikirjaston perustaminen on vaihtoehto kirjastoyksikön lakkauttamiselle. Omatoimikirjastopalvelun voidaan katsoa edistävän myös kolmannessa pykälässä mainittua kirjasto- ja tietopalvelualan henkilöstön ja uusiutuvan aineiston parempaa saatavuutta, siten että rutiinitehtävien väheneminen vapauttaa henkilökunnan työaikaa asiakaspalveluun ja kokoelman hoitoon. Toisen tulkinnan mukaan juuri tuo kolmas pykälä henkilöstön saatavuudesta määrää, että kirjastohenkilökunnan on oltava asiakkaiden saatavilla koko kirjaston aukiolon ajan. (Mustikkamäki 2015, 5.)

2.4 Uhkakuvat

Tanskalaisissa kirjastoissa on raportoitu vain hyvin vähän varkaus- tai ilkivaltatapauksia, kuten sotkemista tai irtaimistojen rikkomista. Tanskassa kirjastoihin on alettu suhtautua jopa hieman samalla tavoin kuin kirkkoihin, jotka ovat jo vuosisatojen ajan olleet ovet avoimina. Tällöin yhteisö on alkanut itse pitää huolta sen omiin tarpeisiin vastaavista yhteisistä, avoimista tiloista. Omatoimikirjastojen perustamisen myötä myös kirjastotila on ikään kuin annettu takaisin käyttäjille, sillä kirjaston katsotaan olevan olemassa nimenomaan käyttäjiä varten. Omatoimikirjaston on katsottu myös vahvistavan kansalaisyhteiskuntaa. (Thorhauge 2011, Editorial: A new "open library" concept.)

Myös suomalaisissa perustettuja omatoimikirjastoja koskevissa opinnäytetöissä korostuu, että ilkivaltaa ja järjestyshäiriöitä on ollut huomattavasti ennalta odotettua vähemmän. Omatoimikirjastojen henkilökunta kokee, että ilkivalta ja järjestyshäiriöt ovat omatoimikirjastoissa mahdollisia mutta epätodennäköisiä. (Blomqvist 2015; Pesonen 2016.)

Omatoimikirjastoja perustetaan Pohjoismaissa kiihtyvällä vauhdilla. Yleisesti asenne niin asiakkaiden kuin kirjastoammattilaisten kohdalla on positiivinen ja innostunut. Päinvastaisiakin puheenvuoroja on kuitenkin esitetty kuten seuraavassa ruotsalaisen Backan kirjaston kirjastonhoitaja Per Hjalmarsonin. Hänen mukaansa on täysin selvää, että omatoimikirjastojen lisääntyvällä käyttönotolla on pitkällä tähtäimellä negatiivisia vaikutuksia yleisten kirjastojen rooliin yhteiskunnassa ja että se myös johtaa kirjastoammattilaisten korkeaan työttömyyteen. Omatoimikirjasto kyllä vastaa laajempien aukioloaikojen vaatimukseen, sillä monissa osissa Ruotsia omatoimiajat muodostavat jo 80 % kaikesta aukioloajasta. Miehituksesta on siis tulossa enemmän poikkeus kuin sääntö. Tästä seuraa Hjalmarsonin mukaan, että työntäjän ei tarvitse palkata uutta henkilökuntaa kattamaan laajempia

aukioloaikoja, vaan työnantaja on käytännössä onnistunut vähentämään henkilökuntaa ilman, että sitä on yleisesti huomattu asiakkaiden keskuudessa. (Hjalmarson 2015, 10.)

Hjalmarson ihmettelee joidenkin kirjastoammattilaisten myönteistä suhtautumista omatoimikirjastoihin. Hänen mukaansa on vaarana, että poliittisten päättäjien voi olla vaikea haluta panostaa rahaa kirjastoihin, ellei edes kirjaston henkilökunta usko, että henkilökunnan läsnäolo asiakkaiden parissa on välttämätöntä. Hänen mukaansa vain se, että henkilökunta on asiakkaiden tavoitettavissa koko kirjaston aukioloajan varmistaa suojautumisen yhteiskunnan sosiaaliselta ja taloudelliselta eriarvoistumiselta. Juuri tämä suojaaminen on Hjalmarsonin mukaan yksi kirjaston tavoitteista. Tästä syystä hän näkee, että omatoimikirjastojen määrän lisääminen ei voi koskaan olla kirjastopalvelujen kehittämistä, vaan se on vain yksi väylä poliitikoille asteittaiseen yleisen ja tasaveroisen yleisen kirjastopalvelun purkamiseen. Onhan koulutettu henkilökunta merkittävä osa kirjastopalvelua. (Sama.)

Myös suomalaisten omatoimikirjastojen henkilökunta uskoo, että omatoimikirjastojen määrä tulee maanlaajuisesti lisääntymään tulevaisuudessa. Määrän lisääntymistä pidetään henkilökunnan piirissä pääsääntöisesti positiivisena asiana, siitä huolimatta, että samaan aikaan henkilökunta pitää melko todennäköisenä, että tämä johtaa henkilökunnan määrän vähenemiseen kirjastoissa. (Blomqvist 2015.)

2.5 Tavoitteet

Suomalaisen kirjastoalan sisäisessä keskustelussa on korostunut omatoimikirjastojen palvelun lisäämisen ja parantamisen tavoite. Yleisessä keskustelussa ja etenkin kuntapäätäjien keskuudessa omatoimikirjasto nähdään kuitenkin myös keinona leikata kirjastotoimen kuluja. (Mustikkamäki 2015, 3.) Suomalaisille yleisille kirjastoille tehdyn tutkimuksen mukaan yleisimmiksi tavoitteeksi mainitaan juuri aukioloaikojen lisääminen, palvelun ja saatavuuden parantaminen sekä tilojen käytöasteen lisääminen. Omatoimiajalla toteutettujen aukioloaikojen määrä vaihtelee 3-158 viikkotuntin välillä. Valtaosassa omatoimikirjastoista omatoimiset palvelut ovat käytettävissä arki-aamujen ja -iltojen lisäksi myös viikonloppuisin sekä henkilökunnan lomien aikana. (Mustikkamäki 2015, 3.) Eli huomattavaankin aukiolotuntien lisäykseen on mahdollisuuksia.

Tavoitteita kysyttäessä kirjastoilta, jonkin verran mainintoja saa myös säästöjen tavoittelemisen (Mustikkamäki 2015, 10). Vain 15 %:ssa kirjastoista omatoimipalvelun käyttöönottoaminen on kuitenkaan johtanut henkilötövuosien leikkaamiseen ja säästöihin sitä kautta. Tutkimusraportissa mainitussa esimerkissä todetaan, että omatoimiratkaisulla oli kyllä jälkikäteen kompensoitu aiemmin tehtyä henkilötövuosien leikkaamista ja siitä johtuvaa aukiolotuntien vähentämistä. (Sama, 16.)

2.6 Toteutuneet muutokset

Kirjastojen henkilökunta on kokenut usein omatoimikirjaston suunnittelun motivoivana ja sen kerotaan antaneen uusia ideoita muuhunkin palvelujen kehittämiseen. Henkilökunnan aikaa on todettu vapautuneen enemmän kirjastoammattilisiin töihin kuten koulutustilaisuuksien järjestämiseen ja aineistojen sisältöjen esille tuomiseen. Myös asiakaslähtöisyyden ja saavutettavuuden on koettu lisääntyneen. Pienillä kustannuksilla on koettu saavutetun merkittävän palvelun parannuksen. Kirjastotilan hyötykäyttö myös muihin kuin varsinaiseen kirjastokäyttöön, kuten kokousten järjestämiseen nähdään hyvänä asiana. Sekä asiakaskäyntien että lainausten määrän on todettu lisääntyneen ja lisäksi omatoimiaikojen kautta uskotaan olevan mahdollista tavoittaa kokonaan uusiakin asiakkaita. Omatoimikirjasto on nähty myös vaihtoehdoksi toimipisteen lakkauttamiselle. (Mustikkamäki 2015, 20–22.)

Pääasiassa myös asiakkailta saatu palaute on ollut positiivista. Varautuneimmin omatoimiajatuksen suhtaudutaan yleensä niissä kirjastoissa, joissa omatoimikirjaston kehittämiseen ei ole vielä edes ryhdytty. Omatoimikirjaston pelätään rajaavan joitakin ryhmiä kirjastonkäytön ulkopuolelle. Tällaisia ryhmiä ovat esimerkiksi lapset, vanhukset sekä näkö-, liikunta- ja kehitysvammaiset. Perustamiskustannusten suuruus ja lisääntyvä järjestelytyön määrä on koettu ongelmallisiksi asioiksi samoin kuin mahdollisesti lisääntyvät järjestyshäiriöt ja ilkivalta. Omatoimikirjastopalvelun kehittämisen on myös todettu lähettävän väärän signaalin sekä päättäjille että asiakkaille kirjastohenkilökunnan tarpeellisuudesta. Palvelun kehittämisen on tulkittu väärin tarkoittavan, että henkilökohtainen opastus ja asiakaspalvelu lakkaisivat kirjastoista kokonaan. (Sama.)

Suurimman osan omatoimiajan kävijöistä on todettu olevan niitä samoja asiakkaita, jotka jo ennestään ovat olleet aktiivisia kirjastonkäyttäjiä. Kirjastosta on tullut uuden palvelun myötä entistä use-

ammille kodinjatke. Kirjastoon saatetaan tulla useita kertoja päivässä ja toisaalta viettää siellä pidempiä aikoja kerrallaan. Omatoimikirjastojen asiakkaiden kerrotaan myös suhtautuvan kirjastoon entistä positiivisemmin. He ovat ylpeitä, että kirjasto osoittaa luottamusta heihin sallimalla omatoimisen kirjastonkäytön. Myös jonkin verran aivan uusia asiakkaita on ilmaantunut. Uusia tavoitettuja asiakasryhmiä ovat esimerkiksi sellaiset pienten lasten vanhemmat, jotka käyvät muualla töissä, opiskelijat, erityisesti aikuisopiskelijat, joilla on pieniä lapsia eikä siten välttämättä ole opiskelurauhaa kotona sekä maahanmuuttajat, jotka käyttävät erityisen paljon tietokoneita. Kirjaston tilojen käyttö yhdistysten kokouspaikkoina on lisääntynyt samoin kuin tilojen käyttö asiakkaiden itsenäisesti organisoimien tapahtumien kuten lukupiirien järjestämiseen. Tilojen käytön lisääntyessä myös aineistojen käyttö yleensä lisääntyy samoin kuin aineistojen lainauskin, vaikka monet käyttävätkin aineistoja vain kirjastossa eivätkä lainaa niitä kotiin. (Åhman Billing 2014, 14–17.)

Omatoimikirjaston käyttöönotto ei kuitenkaan automaattisesti lisää kirjaston käyttöä. Åhman Billing viittaa Johannsenin vuosien 2004–2011 välillä tanskalaisissa omatoimikirjastoissa tekemään tutkimukseen, jossa todettiin lainauslukujen laskeneen kolmasosassa kirjastoista, omatoimiaikojen käyttöönoton kautta kasvaneista aukioloajoista huolimatta (Åhman Billing 2014, 4). New Library Worldin artikkelissaan Johannsen raportoi kävijöiden kasvun olleen tanskalaisissa omatoimikirjastoissa keskimäärin 23 %, aukioloaikojen kasvun ollessa 200–300 %, mutta hän muistuttaa kuitenkin kasvun määrässä olleen suuria alueellisia vaihteluja. Hieman yli puolet (14/25) tutkimukseen osallistuneista omatoimikirjastoista raportoi kasvua myös lainojen määrässä, huomattavaa kuitenkin on, että samaan aikaan 44 % (11/25) kirjastoista raportoi laskua lainojen määrässä omatoimikirjaston käyttöönotosta huolimatta. Tyypillisin omatoimikirjaston käyttäjä oli yli 40-vuotias nainen sillä 72 % omatoimikirjastojen käyttäjistä oli naisia ja 70 % yli 40-vuotiaita. Noin 40 % kaikista omatoimikirjastojen käyttäjistä kertoi uuden palvelun lisänneen heidän kirjastonkäyttöään. (Johannsen 2012.)

Suomessa esimerkiksi Ilpoisten kirjastossa, Pesosen opinnäytetyön mukaan, ensimmäisen omatoimikirjastovuoden jälkeen lainaus oli kasvanut 18 %, kirjastokäynnit 64 %, aukiolotuntien kasvassa 84 prosentilla. Kirjastotilan käyttö erityisesti opiskeluun ja etätöiden tekemiseen ja lasten ajanviettoon oli lisääntynyt. Koko 2000-luvun kestänyt laskusuhdanne lainaus- ja kävijämäärissä oli siis kääntynyt nousuun. Kirjaston kävijöistä 35 % asioi kirjastossa omatoimiaikana ja 65 % normaaliaikana. (Pesonen 2016, 80–81.) Hämeenlinnan Jukolan lähikirjastossa omatoimiaikaa hyödynnettiin selvästi eniten lauantaisin (31 % käyttäjistä) ja sunnuntaisin (28 %). Arki-iltojen (23 %) käyttö oli suosituimpaa kuin arki-aamujen (18%). (Ollikainen 2015.)

Omatoimiajan käyttöönotto ei vähennä normaaliajan käyntejä eikä kysymyksiä. Kirjaston työntekijälle on edelleen tarvetta, sillä useimmat lainat tehdään edelleen normaaliajalla. Samalla kysytään usein suositteluja tai apua tietyn teoksen etsimiseen. Omatoimiaika on jonkin verran lisännyt sähköpostin käyttöä tietopalvelukysymysten esittämisen kanavana, mutta usein halutaan kuitenkin edelleen saada henkilökohtainen kontakti kirjaston työntekijään. (Åhman Billing 2014, 13–20.) Tanskassa kirjaston kävijämäärä tuntia kohden oli keskimäärin seitsemän kertaa suurempi normaaliaikana kuin omatoimiaikana. Sama tulos toistui myös tarkasteltaessa lainamäärää tuntia kohden. Eniten omatoimikäyntejä Tanskassa tilastoitiin kello 9–12 ja 15–20 välisinä aikoina ja vähiten aikaisin aamulla 7–9 välisenä aikana sekä myöhään illalla 20–21 välisenä aikana. (Johannsen 2012.)

Spontaanien kirjastokäyntien on todettu lisääntyneen omatoimikirjaston käyttöönoton myötä. Kirjastoon poiketaan helpommin muun asioinnin yhteydessä, kun sen aukioloon aamuvarkaisesta iltamyöhään voi luottaa. Koska kirjaston henkilökuntaan kuuluvat eivät ole omatoimikirjastoihin useimmiten hankittujen lainaus- ja palautusautomaattien myötä enää sidottuja palvelutiskillä päivystämiseen, he voivat olla enemmän asiakkaiden saatavissa hyllyjen välissä. Hyllyjen välissä asiakkaiden kynnyksessä esittää kysymyksiä on usein matalampi kuin asiakaspalvelutiskille tuleminen. (Kultur Skåne 2011, 17–18.)

3 OULUN OMATOIMIKIRJASTOT

Oulu on yksi edelläkävijäkunnista omatoimikirjastopalvelujen järjestäjänä Suomessa. Tällä hetkellä Oulussa toimii viisi omatoimikirjastoa ja vuoden 2016 aikana on tarkoitus perustaa 2–3 lisää, samoin kuin seuraavanakin vuonna (Saraste, haastattelu 13.4.2016). Tässä luvussa on esitelty Oulun viiden ensimmäisen omatoimikirjaston toimipisteet ja niiden toimintaperiaatteet. Marraskuun 2016 alkuun mennessä omatoimikirjasto on avattu jo myös Kellon toimipisteeseen (Oulun kaupunki 2015b, viitattu 17.11.2016).

3.1 Oulun kaupunginkirjaston omatoimipisteet ja niiden aukioloajat

Oulun kaupunginkirjaston toimipisteistä ensimmäisenä omatoimiajat otti käyttöön Pateniemen kirjasto vuoden 2014 maaliskuussa. Vuoden 2014 aikana omatoimiajat otettiin käyttöön myös Puolivälinkankaan ja Kastellin kirjastoissa. Omatoimiaikojen käyttöönotto lisäsi näiden kirjastojen käyttöaikaa noin kolmanneksella. (Oulun kaupunginkirjasto-maakuntakirjasto 2015, 14.)

Vuoden 2016 maaliskuussa Oulun kaupunginkirjaston 23 toimipaikasta viidessä on käytössä omatoimiaikoja. Nämä toimipaikat ovat Pateniemen, Puolivälinkankaan, Kastellin, Maikkulan ja Ritaharjun kirjastot. Edellä mainittujen toimipaikkojen lisäksi kaupungin pääkirjastolla on käytössä itsepalveluaikoja asiakkaille maanantaista lauantaihin kello 9–10 välisenä aikana ja sunnuntaisin kello 12–16. Pääkirjaston itsepalveluajat eroavat omatoimiajoista siten, että itsepalveluaikoina kirjastossa on henkilökuntaa töissä, mutta he eivät ole asiakaspalvelutehtävissä. Omatoimiaikoina kirjaston henkilökunta ei ole lainkaan paikalla. Ikärajatonta Kastellin kirjastoa lukuun ottamatta omatoimiaikoina kirjastoihin on 16 vuoden ikäraja. (Oulun kaupunki 2015c, viitattu 24.3.2016.)

Oulun neljä ensimmäistä omatoimikirjastoa toimivat koulujen yhteydessä ja viides, Maikkulan kirjasto toimii ostoskeskuksessa. Syyt miksi juuri nämä viisi toimipaikkaa on valittu Oulun ensimmäisiksi omatoimikirjastoiksi vaihtelevat toimipaikoittain. Pateniemi ja Ritaharju sijaitsevat melko kaukana, noin kymmenen kilometrin päässä kaupungin keskustasta ja etenkin Ritaharjua voi kutsua nukkumalähiöksi, josta käydään päiväsaikaan paljon muualla töissä. Tästä syystä etenkin jatkettulle ilta-aukioloajalle on siellä katsottu olevan tarvetta. Ostoskeskuksessa sijaitsevassa Maikkulan toimipisteessä on aina ollut paljon kävijöitä, joten painetta aukioloajan lisäämisellekin on ollut

ja omatoimiratkaisun myötä asiakkaiden tarpeeseen on pystytty vastaamaan, vaikka henkilökuntaa ei ole ollut mahdollisuutta lisätä. Puolivälinkankaan kohdalla jouduttiin miettimään sitä, että kannattaako niin pienen lainauksen toimipisteeseen panostaa, mutta näin kuitenkin päätettiin tehdä, osittain myös siksi että omatoimikirjaston käyttöönoton vuoksi kirjastoa ei nyt jouduta laittamaan kiinni kesäajaksi kuten aiempina vuosina on toimittu. (Saraste, haastattelu 13.4.2016.)

Taulukkoon 1 on koottu Oulun kaupunginkirjaston toimipaikkakohtaisilta verkkosivuilta omatoimikirjastoja koskevia tietoja. Taulukosta 1 selviää, kuinka omatoimiajat laajentavat asiakkaiden mahdollisuutta käyttää kirjastoa sekä arki-aamuisin että -iltoisin ja myös viikonloppuisin, asioinnin ollessa mahdollista kaikissa toimipisteissä lauantaisin ja Kastellissa lisäksi myös sunnuntaisin. Viikoktasolla omatoimiajat lisäävät toimipisteiden aukioloaikoja yhteensä 151 tunnilla. Omatoimiajat muodostavat 48 % näiden kirjastotoimipisteiden aukioloajoista. Kirjastotoimen apulaisjohtaja Maija Sarasteen mukaan kirjaston olisi teknisesti mahdollista tarjota asiakkaille vieläkin laajemmat omatoimiaukioloajat, mutta Oulun kaupunginkirjastossa on päätetty, että omatoimiajat noudattavat pääkirjaston aukioloaikoja. On haluttu, että asiakkaalla on mahdollisuus saada yhteys kirjastoammatilaiseen, aina kun hän on sisällä kirjaston tiloissa. Omatoimikirjastoissa on näkyvästi esillä pääkirjaston puhelinnumero, josta asiakas tavoittaa jonkun kirjaston henkilökuntaan kuuluvan aina halutessaan. Suunnitelmissa on, että lähitulevaisuudessa omatoimikirjastoihin tulee kosketusnäytölliset päätteet, joista asiakas voi helposti ottaa videoyhteyden pääkirjastoon. Riittävän helppokäyttöistä ja toimintavarmaa ratkaisua etsitään parhaillaan. (Sama.)

TAULUKKO 1. Oulun omatoimikirjastot, aukioloajat ja ikäraajat (tiedot poimittu kaupunginkirjaston toimipaikkakohtaisilta verkkosivuilta maaliskuussa 2016)

Kirjasto	Virkailija paikalla	Omatoimiajat	Ikäraja
Kastelli	ma-ti 12–19	ma-pe 9–20	ei ikärajaa
	ke-to 11–17	la 9–16	
	pe 9–15	su 12–16	
Maikkula	ma-to 12–19	ma-pe 9–20	16
	pe 10–17	la 9–16	
		su kiinni	
Pateniemi	ma-ti 12–19	ma-pe 9–20	16
	ke-pe 9–15	la 9–16	
		su kiinni	
Puolivälinkangas	ma-ti 12–19	ma-pe 9–20	16
	ke-pe 9–15	la 9–16	
		su kiinni	
Ritaharju	ma-ti 12–19	ma-pe 9–20	16
	ke-to 11–17	la 9–16	
	pe 9–15	su kiinni	

3.2 Oulun omatoimikirjastojen käyttö

Oulussa omatoimikirjastojen käytöstä on haluttu tehdä asiakkaille mahdollisimman yksinkertaista. Esimerkiksi liikuntapalveluissa käytettäviä pantillisia avaimia tai kulkulupia ei omatoimikirjastoihin tarvitse lunastaa. Kirjaston verkkosivujen mukaan asiakkaat pääsevät omatoimiaikoina lukituista ovista sisään Oulun kaupunginkirjaston kortilla ja siihen liitettyllä OUTI-verkkokirjaston salanumerolla. Salanumeron saa kirjastosta. Omatoimiaikana on mahdollista käyttää lehtilukusaleja ja asiakastietokoneita sekä lainata ja palauttaa kirjaston aineistoa automaateilla. Myös varausten noutaminen on mahdollista, mutta muut kirjaston tarjoamat palvelut kuten tulostaminen, kopioiminen ja tietopalvelu eivät ole omatoimiasiakkaiden käytettävissä. (Oulun kaupunki 2015c, viitattu 24.3.2016.)

Kirjautuessaan sisään kirjastoon omatoimiaikana asiakas sitoutuu noudattamaan Oulun kaupunginkirjaston käyttösääntöjä sekä huolehtimaan omalta osaltaan kirjaston tilojen siisteydestä ja järjestyksestä. Sisäänkirjautunut asiakas on vastuussa vahingoista, joita hänen tai hänen sisään päästämänsä henkilön toiminnasta aiheutuu. Alaikäisten henkilöiden aiheuttamista vahingoista on vastuussa heidän huoltajansa. Häiriökäyttäytyminen voi johtaa omatoimikirjaston käytön estämiseen. Oulun omatoimikirjastoissa on käytössä tallentava kameravalvonta tilojen turvallisuuden takaamiseksi. (Oulun kaupunki 2015c, viitattu 24.3.2016.)

Yleisiä pelkoja, niin asiakkaiden kuin kirjastoammattilaistenkin keskuudessa omatoimikirjastoja suunniteltaessa, ovat kirjastoihin mahdollisesti kohdistuva ilkivalta ja aineiston varastaminen. Sarasteen mukaan minkäänlaista ilkivaltaa tai muutakaan häiriökäyttäytymistä ei ole ilmennyt Oulun omatoimikirjastojen kaksivuotisen historian aikana. Yhdenkään asiakkaan kirjastokorttia ei ole jouduttu laittamaan omatoimikirjaston käyttökieltoon. Sarasteen mukaan ilkivaltaa voi ennaltaehkäistä harkitsemalla tarkoin millaiseen ympäristöön omatoimikirjasto sopii. Mikäli jonkin alueen kirjastossa on ollut ongelmia esimerkiksi nuorison tai päihteidenkäyttäjien kanssa, ei sellaiselle alueelle omatoimikirjastoa kannata sijoittaa. Myöskään liian syrjäinen tai suojainen sijaintipaikka ei ole omatoimikirjastolle hyvä. Kun omatoimikirjasto sijaitsee alueella, jossa liikkuu paljon ihmisiä, kuten koulun, nuorisotilan tai kaupan läheisyydessä, yhteisö valvoo osaltaan omatoimikirjaston käyttöä teknisten ratkaisujen rinnalla. Niin sanotut pussikaljaporukat ovat pysyneet poissa ilmeisesti kameravalvonasta ilmoittavien kylttien pelottamina. (Saraste, haastattelu 13.4.2016.)

Omatoimikirjastojen ensimmäisenä toimintavuonna 2014 niissä oli omatoimiajan kävijöitä vain noin 20 aukioloviikko kohden kussakin toimipisteessä. Eli kaikissa kolmessa toimipisteessä oli yhteensä vain noin 2 000 omatoimikäyntiä vuodessa. Verrattuna kirjaston kaikkiin yli miljoonaan käyntiin, tämä on erittäin vähän. Hitaan alun jälkeen asiakkaat ovat kuitenkin ottaneet palvelun omakseen ja kolmantena toimintavuotena kävijöiden keskiarvo on noussut jo yli 60: een aukioloviikkoa kohden kussakin omatoimikirjastossa. Parhaina viikkoina omatoimikäyntejä on ollut yli 100 omatoimikirjastoa kohden. Vuotuisen käyntimäärän odotetaan nousevan lähelle 20 000: tta. (Sama.)

3.3 Kokemuksia Oulun omatoimikirjastojen perustamisesta

Oulun kaikissa omatoimikirjastoissa on käytössä Mikro-Väylän toimittama omatoimikirjastotekniikka. Kahden ensimmäisen omatoimikirjaston kohdalla kirjasto järjesti erillisen kilpailutuksen ja

kolmannen kohdalla puitesopimuskilpailutuksen ja Mikro-Väylä voitti ne kaikki. Oulussa ollaan erittäin tyytyväisiä siihen, että kaikissa toimipisteissä on sama tekniikka. Tämä helpottaa myös asiakkaiden toimintaa. Omatoimiratkaisun kilpailutuksiin osallistui yhteensä kolme toimittajaa Mikro-Väylä, Axiell ja P.V. Supa. (Saraste, haastattelu 13.4.2016.)

Tarjouspyyntö sisälsi seuraavat osiot:

- omatoimikirjastoratkaisuun tarvittava laitteisto (mukaan lukien yksi sisäänkirjautumisyksikkö, yhdet kaiuttimet, yksi kamera ja kuvien tallennusta varten NAS-verkkolevy)
- selainpohjainen hallintaohjelmisto
- liittymä tilaajan käytössä olevaan PallasPro-kirjastojärjestelmään sekä tilaajan hankkimaan seuraavaan kirjastojärjestelmään
- liittymä kulloinkin kyseessä olevan kirjaston käytössä olevaan kulunvalvontajärjestelmään
- tarvittavien laitteistojen ja ohjelmistojen asennus ja kaapelointi
- henkilökunnan koulutus
- laitteistojen ja ohjelmistojen suomenkieliset käyttöohjeet (Oulun kaupunki 2014, 4–5, viitattu 24.3.2016).

Sarasteen mukaan parhaimmillaan omatoimikirjaston perustamisesta on Oulussa selvitty alle 10 000 eurolla ja koskaan ei ole mennyt yli 15 000 euroa. Näihin hintoihin sisältyy tarjouspyynnöstä selviävät laitteet ja ohjelmistot sekä kiinteistöihin tarvittavat muutostyöt kuten sähköoven, automatisoidun valaistuksen sekä hätäpoistumistien järjestäminen. On mielenkiintoista, että hätäpoistumisteistä on kiinnostuttu vasta omatoimikirjastoa suunniteltaessa, vaikka sellaisen kai tulee olla olemassa myös henkilökunnan ollessa paikalla. Monissa toimipaikoissa uusi hätäpoistumistie on kuitenkin päätetty järjestää tavalla tai toisella omatoimiaikojen käyttöönoton yhteydessä. Lainaus- ja palautusautomaatit olivat käytössä kaikissa näissä viidessä toimipisteessä jo ennen omatoimiaikojen käyttöönottoa, joten niistä aiheutuneet kustannukset eivät sisälly omatoimikirjaston perustamiskustannuksiin Oulun tapauksessa. Aiemmin tapahtuneeseen automaattien kilpailutukseen Oulussa ovat osallistuneet: Mikro-Väylä, ATP Automation ja P.V. Supa. (Saraste, haastattelu 13.4.2016.)

Myös Oulussa sekä henkilökunnalla että asiakkailta on ollut tiettyjä pelkoja omatoimikirjastojen suunnittelun alkaessa. Yhteinen pelko on liittynyt henkilökunnan vähentämiseen. Toistaiseksi henkilökunnan paikallaoloaikoja omatoimikirjastoissa ei olla supistettu eli omatoimikirjasto on toiminut yksinomaan lisäpalveluna. Syksystä 2016 lähtien henkilökunnan palveluaikoja tullaan kuitenkin todennäköisesti vähentämään kirjastoon kohdistuvien suurten säästöpainneiden takia. Säästösyistä

kaikkia muun muassa eläköitymisten vuoksi aukeavia virkoja ei saada täytettyä. Henkilökunnan palveluaikoja olisi Sarasteen mukaan jouduttu vähentämään kyseisissä toimipaikoissa joka tapauksessa, riippumatta siitä olisiko omatoimiratkaisu otettu käyttöön vai ei. Hän uskoo, että nyt tämä henkilökunnan vähentäminen ei ole asiakkaille niin kipeä asia, koska asiakkaat ovat jo tottuneet ajatukseen omatoimisesta kirjaston käytöstä ennen kuin supistuksia joudutaan tekemään. (Saraste, haastattelu 13.4.2016.)

Nyt kun omatoimikirjastot ovat olleet toiminnassa pari vuotta, sekä henkilökunnan että asiakkaiden keskuudessa ollaan tyytyväisiä ratkaisuun ja ratkaisu nähdään nimenomaan arvostettuna lisäpalveluna, joka tuo joustavuutta niin asiakkaiden kuin henkilökunnankin elämään. Omatoimikirjasto auttaa kirjastoa hoitamaan sillä olevaa tehtävää kirjastopalvelujen tarjoamisesta. Sarasteen mukaan kukaan heidän henkilökunnastaan ei enää kyseenalaista omatoimiratkaisua. Oulussa kirjaston henkilökunta joutuu käymään myös omatoimikirjastoissa lähes päivittäin muun muassa laittamassa lehdet asiakkaiden saataville ja tyhjentämässä palautusautomaatit. Yhdessä toimipisteessä kiinteistön muiden toimijoiden kanssa yhteinen virastomestari laittaa lehdet esille, muissa toimipisteissä kirjaston henkilökunta tekee myös lehtien esille laittamisen. (Sama.)

4 PERUSTAMISKUSTANNUKSET JA TARVITTAVA TEKNIikka

Tässä luvussa käsitellään Kirjastot.fi-sivustolla esitellyistä Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintoviraston hyväksytyistä hankkeista ne, jotka koskevat omatoimikirjastoja. 35 % (17/48) vuonna 2016 hyväksytyistä hankkeista oli palvelujen kehittämishankkeita. Suurin osa, eli 65 % (11/17) palvelujen kehittämishankkeista puolestaan koski omatoimikirjastoa. Yhteenvedot kustakin tässä luvussa käsitellyistä hankkeista on esitetty liitteessä 1. Omatoimikirjastojen kehittämiseen myönnettiin alueella 0,26 miljoonaa euroa. (Visualisointi.kirjastot.fi 2016, viitattu 2.5.2016.) AVIn perustelumuston mukaan ” Omatoimikirjastoja rahoitetaan niiltä osin, kun ne parantavat asiakaspalvelua” (Hankkeet.kirjastot.fi 2016, viitattu 2.5.2016). Oulun omatoimikirjastojen perustamiskustannuksista on kerrottu alaluvussa 3.3.

Lähes jokaiseen omatoimikirjastohankkeeseen liittyy kulunvalvontajärjestelmän hankkiminen. Myös automaattien, valvontakameroiden, kuulutusjärjestelmien, automaattisen valaistuksen ja sähköovien hankintaan haetaan tyypillisesti avustusta. Myös muita rakennusteknisiä muutoksia tarvitaan monessa kirjastossa. Noin puolet hankkeavustusta saaneista kirjastoista on päättänyt ponnistaa RFID-tekniikan ja siihen liittyvien kulunvalvontaporttien käyttöönottoon, parissa tämä tekniikka on ollut jo ennestään käytössä.

RFID (Radio Frequency Identification) tarkoittaa viivakoodiin verrattavaa tekniikkaa, jota käytetään tuotteiden, esimerkiksi kirjastoaineiston, havainnointiin ja tunnistamiseen. Tuotteeseen kiinnitetään RFID-tunniste, joka voidaan lukea RFID-lukijalla. RFID-tunniste on kestävämpi kuin viivakoodi ja tunnisteeseen sisältämää informaatiota voidaan muuttaa toisin kuin viivakoodin sisältämää tietoa. (RFID Lab Finland ry 2016a, viitattu 3.5.2016.) RFID toimii hyvin esimerkiksi sellaisissa sovelluskohteissa, joissa tunniste halutaan piilottaa, tunnisteeseen luku halutaan tehdä kaukaa tai lukutapah-tumia halutaan tehdä useampia samanaikaisesti. RFID-tekniikalla kokonaisen kirjapinon lainaaminen onnistuu yhdellä kertaa. RFID-tunnisteet maksavat standardista ja tyypistä riippuen noin 0,06 € – 5 € kappale. RFID-lukijat maksavat muutamasta sadasta eurosta muutamaan tuhanteen euroa kappale. Lisäksi kustannuksia tulee tarvittavasta ohjelmistosta. (RFID Lab Finland ry 2016b, viitattu 3.5.2016.) RFID Lab Finland järjestää kirjastohenkilökunnalle suunnattuja RFID-koulutuksia Vantaalla. Koulutuksissa käsitellään tekniikan hyötyjä ja mahdollisuuksia kirjastoissa. Koulutukset auttavat kirjastoja arvioimaan, kannattaako niiden vaihtaa RFID-tekniikkaan omassa toiminnassaan. (RFID Lab Finland ry 2016c, viitattu 3.5.2016.)

RFID-tunnisteet kirjaston aineistoissa ja RFID-lukijat lainaus- ja palautuspisteissä sekä automaateissa ja hälytinporteissa auttavat estämään hävikkiä. Hälytinportti reagoi aineistoon, jota ei ole asianmukaisesti lainattu. Kannettavalla, langattomalla lukijalla voidaan tarkistaa hyllyjärjestys ja löytää kadonneita aineistoja. RFID-järjestelmän mainostetaan olevan edullisin aineiston suojaus- ja itsepalvelujärjestelmä, joka on saatavilla tällä hetkellä. (Mikro-Väylä Oy 2016, viitattu 3.5.2016.)

Taulukosta 2 selviää hankkeisiin haetut avustukset, omarahoitukset ja myönnetyt avustukset euro-määräisinä. Taulukosta 2 selviää myös omarahoituksen suhde myönnettyyn avustukseen sekä myönnetyn avustuksen suhde haettuun avustukseen nähden prosentteina ilmaistuna. Yleensä oma rahoitus on vähintään puolet myönnetystä avustuksesta, kahdessa hankkeessa jopa huomattavasti suurempi. Myönnetty avustus ei ole yhtään kertaa ollut haetun suuruinen, vaan se on vaihdellut 47 ja 93 prosentin välillä.

TAULUKKO 2. Haetut avustukset, omarahoitukset, myönnetyt avustukset ja niiden keskinäiset suhteet

haettu avustus	oma rahoitus	myönnetty avustus	oma rahoitus/ myönnetty avustus	myönnetty avustus/ haettu avustus
€	€	€	%	%
40 000	36 000	37 000	97	93
10 000	5 000	9 000	56	90
53 000	10 000	20 000	50	38
17 000	6 000	8 000	75	47
45 000	10 000	25 000	40	56
55 000	20 000	30 000	67	55
12 900	17 100	10 000	171	78
16 000	16 000	10 000	160	63
13 000	2 500	10 000	25	77
19 000	5 000	10 000	50	53
35 200	10 000	20 000	50	57

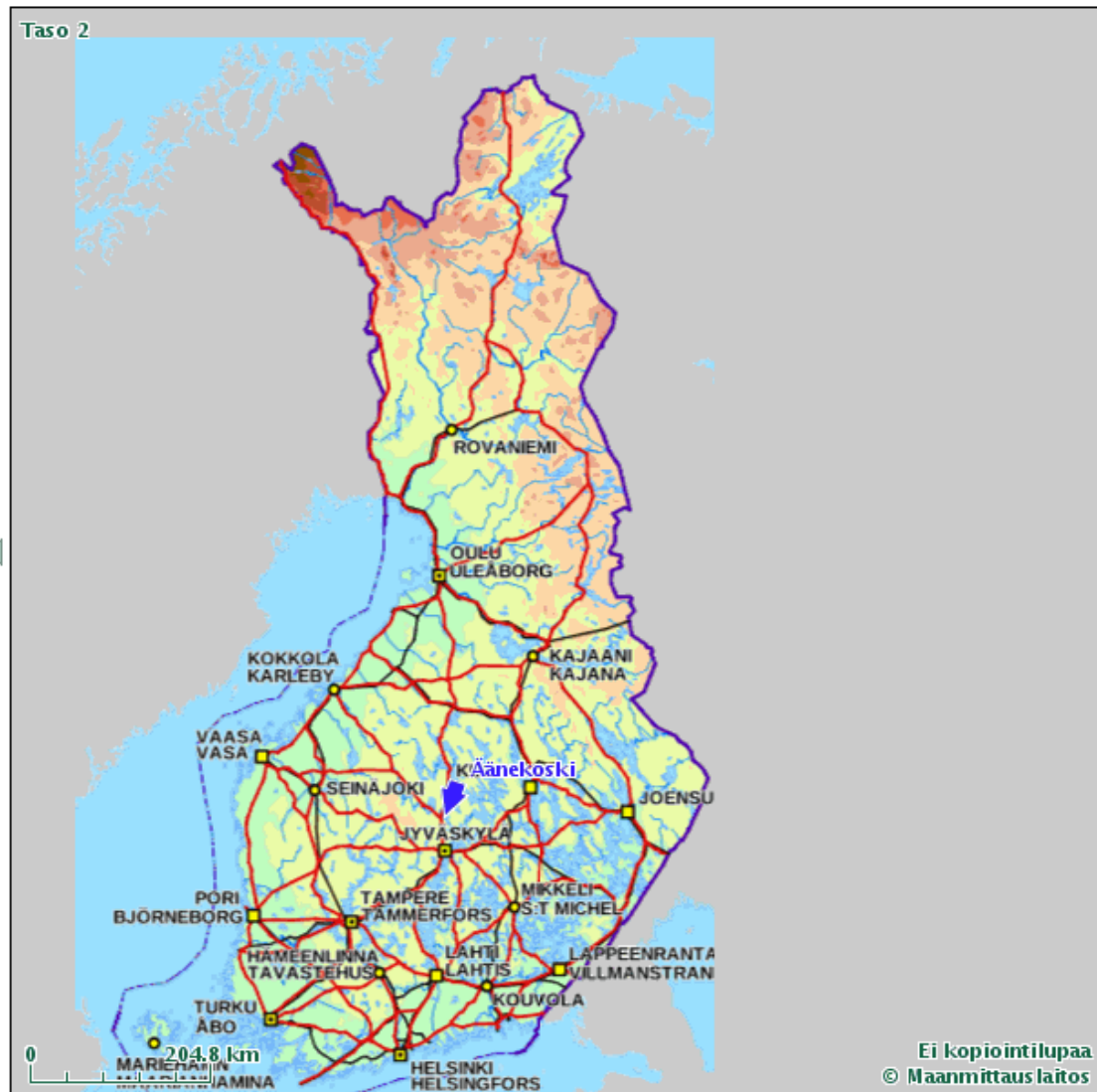
5 ÄÄNEKOSKI

Tässä luvussa esitellään aluksi lyhyesti Äänekosken kaupungin historia ja nykytilanne sekä kaupunginkirjaston palvelut. Tarkemmin esitellään ne taajamat, jotka ovat tämän selvityksen kohteena eli Konginkangas ja Sumiainen. Luvussa esitellään myös lyhyesti Äänekosken kaupungin viralliset verrokkikunnat ja näiden kirjastopalvelut. Lisäksi tehdään vertailua verrokkikuntien kirjastojen ja Äänekosken kaupunginkirjaston toiminnan välillä.

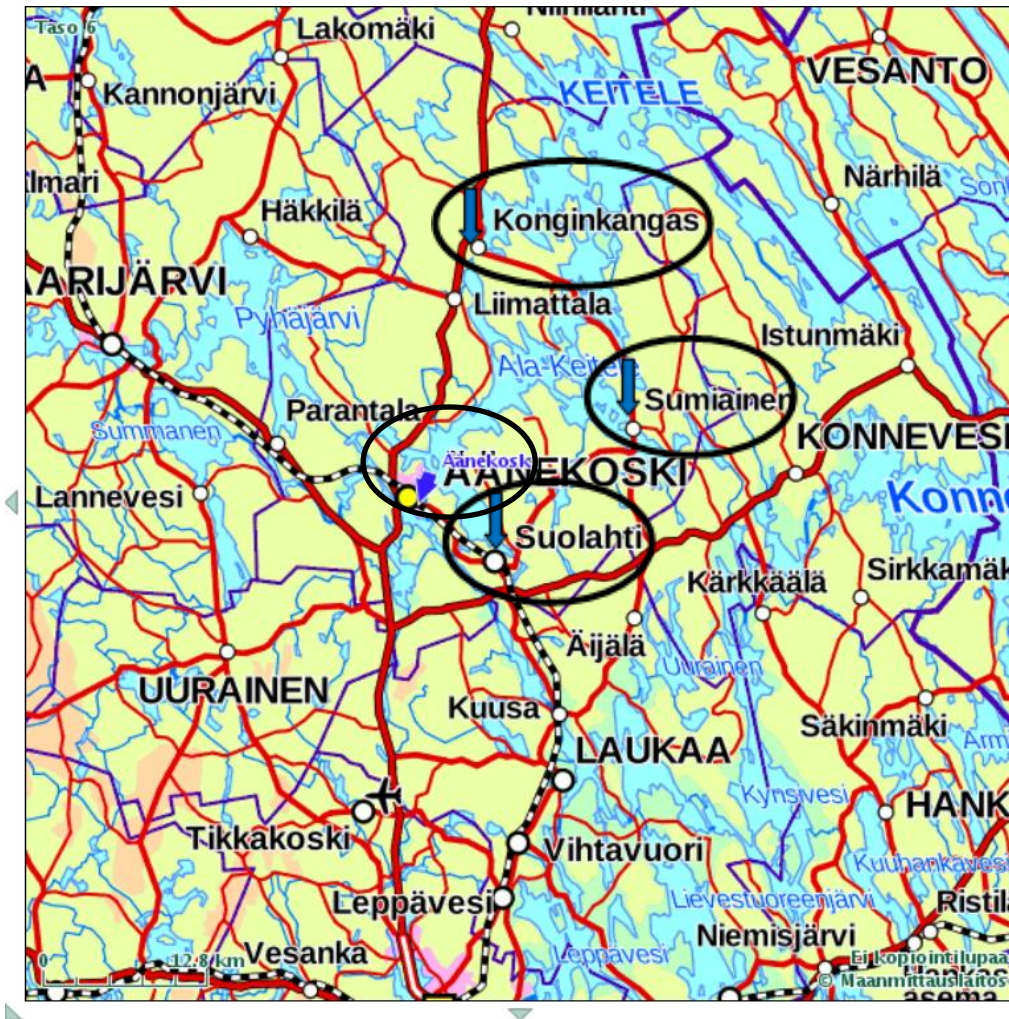
5.1 Nykytilanne

Äänekoski on noin 20 000 asukkaan teollisuuskaupunki Keski-Suomessa, puolen tunnin ajomatkan päässä Jyväskylästä pohjoiseen, Nelostien varressa (katso kuvio 1). Kaupunki muodostuu neljästä taajamasta, Äänekoski, Suolahti, Sumiainen ja Konginkangas (katso kuvio 2). Tilastokeskuksen vuoden 2014 tietojen mukaan Äänekosken maapinta-ala on 884 km² ja taajama-aste eli taajamissa asuvien kuntalaisten osuus koko kunnan väestöstä 75,8 %. Väkiluku Äänekoskella on ollut laskusuunnassa. Vuoden 2015 lopussa asukkaita oli 19 646. Muutosta vuoden aikana oli -1,3 %. 0–14-vuotiaiden osuus väestöstä oli 16,8 %, 15–64-vuotiaiden 59,2 % ja yli 64-vuotiaiden 24,0 %. Asuminen Äänekoskella on rivi- ja pientalopainotteista. Rivi- ja pientaloissa asuvien osuus kaikista asuntokunnista oli 65,8 %. Vuokra-asunnossa asuvien osuus oli 26,2 %. Kesämökkien lukumäärä kunnassa oli 2 564. Työllisyystilanne oli Äänekoskella heikko koko maan tilanteeseen verrattuna. Työllisyysaste vuonna 2014 oli 60,9 % kun se koko maassa oli 68,0 %. Työttömien osuus työvoimasta oli Äänekoskella 21,1 %, sen ollessa koko maassa 13,7 %. (Tilastokeskus 2016, viitattu 27.10.2016.)

Metsäteollisuutta Äänekoskella on ollut jo vuodesta 1896 ja perinteet jatkuvat edelleen vahvoina, muun muassa uuden Biotuotetehtaan myötä, joka valmistuu Äänekoskelle vuoden 2017 aikana. Metsäteollisuuden lisäksi suuria teollisuuden työllistäjiä Äänekoskella ovat Valtran traktoritehdas ja Valion tehdas. (Äänekoski 2016a, viitattu 4.10.2016.)

KUVIO 1. Äänekosken sijainti (Karttapaikka 2016a, viitattu 4.10.2016)

[Karttapaikka](#) © Maanmittauslaitos

[Käyttöehdot](#)

KUVIO 2. Äänekosken taajamat (Karttapaikka 2016b, viitattu 4.10.2016, muokannut Sari Puranen 2016)

Äänekosken kaupunkistrategian 2016–2021 mukaan Äänekosken missio on muun muassa edistää sen asukkaiden hyvinvointia. Kaupungin visio puolestaan on olla hyvin toimivine palveluineen pohjoisen Keski-Suomen vetovoimaisin asuin- ja työssäkäyntikeskus. Kaupungin strategisina päämäärinä ja kriittisinä menestystekijöinä julkaisussa mainitaan muiden muassa hyvät ja toimivat peruspalvelut, monipuoliset kulttuuri- ja vapaa-aikapalvelut, uuden teknologian hyödyntäminen ja oikein mitoitettu, motivoitunut, osaava ja hyvinvoiva henkilöstö. Kaupungin arvoina kaupunkistrategiassa 2016–2021 mainitaan muiden muassa innovatiivisuus ja uudistumiskyky, joilla tarkoitetaan kehityksen seuraamista ja vanhojen toimintatapojen kyseenalaistamista. Kaupungin arvona mainitaan myös tasa-arvoisuus tarkoittaen, että kaupunki kohtelee asukkaitaan, työntekijöitään ja alueen yrityksiä tasapuolisesti. (Äänekoski 2016b, viitattu 4.10.2016.)

Konginkangas

Konginkangas oli itsenäinen kunta vuosina 1895–1993. Vuonna 1993 se liittyi Äänekosken kuntaan. Konginkankaan maa-ala on noin 300 km² (koko Äänekoski 884 km²). Entisen Konginkankaan kunnan alueella asuu nykyään 1 500 vakituista asukasta ja lisäksi seudulla on yli 800 mökkiä (koko Äänekoski 2 594). (Raatikainen 2009, 8.)

Sumiainen

Sumiainen oli itsenäinen kunta vuosien 1868–2007 välisen ajan ennen sen liittymistä Äänekoskeen. Sumiaisten asukasluku oli vuonna 2013 1 202 henkilöä ja maa-ala noin 230 km². Samoin kuin Konginkankaalla, myös Sumiaisissa kylän väkiluku kaksinkertaistuu kesäisin mökkiläisten tulo myötä. (Sumiaisten kyläyhdistys 2011, viitattu 18.10.2016.)

5.2 Lyhyt historia

Vuoden 2007 kuntaliitosten myötä syntyneen Uuden Äänekosken muodostavat entiset itsenäiset kunnat Äänekoski, Suolahti ja Sumiainen. Konginkangas oli liittynyt Äänekoskeen jo aiemmin, vuonna 1993. 1800-luvun loppupuolella alueella alkaneen metsäteollisuuden ympärille kasvanneesta entisestä maalaiskylästä, Äänekoskesta tuli itsenäinen kunta vuonna 1911. Vuonna 1932 kunta jaettiin Äänekosken ja Suolahden kauppaloiksi sekä Äänekosken maalaiskunnaksi. Kaupunkioikeudet Äänekoski sai vuonna 1973 ja Suolahti vuonna 1981. (Blomberg-Kantsila 2011, 10.)

Vanhin Äänekosken taajamista on jo vuonna 1800 muodostettu Sumiainen. Kunta Sumiaisista tuli vuonna 1868. Myös vuonna 1895 itsenäistynyt Konginkankaan kunta ja vuonna 1898 perustettu Uuden Äänekosken toiseksi suurin taajama, Suolahden kunta, olivat siis vanhempia kuin vuonna 1911 syntynyt Äänekosken kunta. (Sama, 4–8.)

5.3 Äänekosken kaupunginkirjasto

5.3.1 Nykytilanne

Äänekosken kaupunginkirjastolla on neljä toimipistettä. Äänekosken taajamassa sijaitsevan pääkirjaston lisäksi toimipisteet sijaitsevat Suolahden, Sumiaisten ja Konginkankaan taajamissa. (Äänekoski 2016c, viitattu 17.10.2016.) Äänekosken kirjasto kuuluu Keski-kirjastot kirjastokimppaan.

Keski-kirjastoihin kuuluu kaikkien Keski-Suomen maakunnan kuntien kirjastot. (Keski-kirjastot 2016, viitattu 17.10.2016.)

Taulukossa 3 on esitetty Äänekosken kaupunginkirjaston kaikkien toimipisteiden aukiolotiedot, etäisyydet pääkirjastosta sekä toimipisteiden toimintaa ja käyttöä esitteleviä tilastotietoja vuodelta 2015. Opinnäytetyön kohteena olevat Konginkankaan ja Sumiaisten toimipisteet sijaitsevat kaukana pääkirjastosta, noin 25 kilometrin päässä. Kävijöitä molemmissa on vain noin 40 päivää kohden. Myös aukioloajat, kokoelmien laajuus ja aineiston lainaus ovat vähäisiä kahteen muuhun toimipisteeseen verrattuna.

TAULUKKO 3. Äänekosken kaupunginkirjaston toimipisteet (Äänekoski 2016d, viitattu 17.10.2016 ja Äänekosken kaupunginkirjasto 2016)

	Pääkirjasto	Suolahti	Sumiainen	Konginkangas
aukioloajat	ma-pe 12–19 la 10–14 (itsepalvelu ma-pe 10–12)	ma-ke 12–19 to-pe 10–16	ma, ke 10–15 ti, to 14–19 (kesä 1.6.–31.8. ma, ke 10–15 ti, to 12–17)	ke, pe 10–15 ti, to 14–19 (kesä 1.6.–31.8. ke, pe 10–15 ti, to 12–17)
etäisyys (km) pääkirjastosta	-	9,5	27	24,5
lainaajia	4 996	1 666	336	364
fyysiset käynnit 2015	118 268	64 512	8 456	8 406
kävijää/päivä 2015	357	256	41	43
Kokoelmat yhteensä	92 598	32 748	14 115	12 401
Lainaus yhteensä	194 039	50 222	12 587	13 032
Hankinnat	4 402	1 456	631	528
Poistot	4 452	2 310	664	697

5.3.2 Lyhyt historia

1880-luvulla kansansivistysaatteen mukainen kirjasto saatiin vihdoinkin myös Äänekoskelle, kun kylän ensimmäinen kirjasto perustettiin 29.5.1886. Kirjasto perustettiin lahjoitusten avulla Äänekosken mahtimiesten Teofilus Airolan, Wilhelmi Rutasen, Emil Ellmanin, Kusta Koskisen ja Alfred Piilosen toimesta. (Ahola 1963, 4.)

Suomen itsenäistymisen jälkeen valtiolta alkoi tukea tuntuvasti kunnallisia kirjastolaitoksia. Tämän seurauksena myös Äänekoskelle alettiin puuhata kunnallista kantakirjastoa edellä mainitun kyläkirjaston lisäksi. 8.4.1923 kello 9.00 avasi ensimmäinen kunnallinen kirjasto ovensa yleisölle Äänekosken kunnallistalon valtuuston istuntosalissa. Aluksi kirjasto oli avoinna sunnuntaisin kello 9–10 välisen ajan. Kirjastoa saivat käyttää kaikki kunnan jäsenet ja muut kunnan alueella pidemmän aikaa oleskelevat henkilöt, mikäli he sitoutuivat noudattamaan kirjaston sääntöjä. Lainaksi oli mahdollista saada yksi kirja kerrallaan kolmen viikon ajaksi. Sakkoa palauttamatta jääneestä aineistosta perittiin viisi penniä viikolta. (Sama, 5–7.)

Kirjaston tilat kunnallistalossa olivat alusta saakka hyvin ahtaat. Useiden muuttojen ja väliaikaisten ahtaiden tilojen jälkeen kirjasto sai asianmukaisen ja viihtyisän kirjastotoimintaan sopivan tilan Koulunmäelle rakennetun kansakoulun lisärakennuksesta vuonna 1957. (Mustonen & Saarilahti 2014, 29–30.) Vuonna 1982 kaupunginkirjastoa varten valmistui uusi, Äänekosken ensimmäinen, varsinaisesti kirjastotoimelle suunniteltu rakennus kaupungin ydinkeskustaan, niin kutsuttuun hallintokortteliin, jonka kirjastorakennus muodostaa yhdessä kaupungintalon kanssa (sama, 35, 48). Näissä tiloissa Äänekosken pääkirjasto toimii edelleen.

Konginkangas

Konginkankaalle perustettiin ensimmäinen varsinainen kansankirjasto vuonna 1890. Vuonna 1925 Konginkankaalle perustettiin nykyisen kirjaston edeltäjät kantakirjasto ja piirikirjastot. Kirjasto toimi vuosien mittaan koulujen yhteydessä monissa eri tiloissa. (Konginkankaan kirjasto 2008.) Nykyiselle paikalleen, entisiin Osuuspankin liiketiloihin kirjasto siirtyi vuonna 2008 (Mustonen & Saarilahti 2014, 166, 173).

Sumiainen

Vuonna 1873 perustettiin kirkolle nimikirkkoherra Johan Henrik Laguksen toimesta Sumiaisten ensimmäinen kirjasto, jota kutsuttiin tuolloin lukemistoksi. Varsinainen kunnan kantakirjasto perustettiin vuonna 1892 kunnantalon tiloihin. Sivukirjastoja Sumiaisten kunnassa ei ollut mutta neljällä kyläkunnalla toimi kuitenkin lainauspisteitä siirtokirjakokoelmaperiaatteella. (Hytönen)

Sumiaisten nykyinen kirjastorakennus ja Sumiaisten kirkonkylän ensimmäinen varsinainen kirjastorakennus on otettu käyttöön vuonna 1992. Aiemmin kirjasto toimi kunnantalon ja myöhemmin koulun yhteydessä. (Mustonen & Saarilahti 2014, 146.)

5.4 Äänekosken viralliset verrokkikunnat

Tässä aluvuossa tehdään lyhyt katsaus Äänekosken virallisiin verrokkikuntiin, niiden kirjastopalveluihin sekä siihen millainen tilanne niissä on omatoimikirjastojen suhteen. Lisäksi tehdään hie-
man vertailua näiden kuntien kirjastopalvelujen järjestämisen kesken. Äänekosken virallisia verrokkikuntia ovat vuodesta 2009 lähtien olleet Forssa, Jämsä, Laukaa, Valkeakoski ja Varkaus (Äänekosken kaupunginhallitus 2009 § 455).

Forssa

Forssan kaupunki sijaitsee Kanta-Hämeen maakunnassa. Kaupungissa oli 31.12.2015 17 422 asukasta. Forssa kuuluu Etelä-Suomen ELY-keskuksen alueeseen. (Forssan kaupunki 2016, viitattu 9.9.2016.) Vuonna 2015 Forssassa toimi yksi pääkirjasto ja liikennöi yksi kirjastoauto, jolla oli 52 pysäkkiä. Sivukirjastoja tai laitospääkirjastoja Forssassa ei ollut. Vuoden 2015 tilastoissa Forssassa ei ollut myöskään omatoimikirjastoa. (Kirjastot.fi 2016b, viitattu 9.9.2016.)

Jämsä

Jämsän kaupunki sijaitsee Keski-Suomen maakunnassa ja kuuluu Keski-Suomen ELY-keskuksen alueeseen. Asukkaita Jämsässä oli 31.12.2015 21 538. Kunnallisveroprosentti vuonna 2016 on 21 % ja joulukuun 2015 työttömyysaste Jämsässä oli 18,4 %. Samana ajankohtana koko Keski-Suomen työttömyysaste oli 18,00 % ja koko maan 14,4 %. (Jämsän kaupunki 2016a, viitattu 9.9.2016.) Vuonna 2015 Jämsässä oli pääkirjaston lisäksi kaksi sivukirjastoa ja yksi kirjastoauto. Kirjastoautoilla oli 71 pysäkkiä. Omatoimikirjaston aukiolotunteja Jämsässä tilastoitiin vuonna 2015 837 tuntia. (Kirjastot.fi 2016b, viitattu 9.9.2016.)

Jämsän kaupungin verkkosivuilla käytetään kirjastojen yhteydessä termiä itsepalveluajat ja niillä tarkoitetaan Kuoreveden ja Länkipohjan lähikirjastojen omatoimiaikoja. Taulukossa 4 on esitetty Kuoreveden ja Länkipohjan kirjastojen aukioloajat. Kuoreveden kirjaston itsepalveluajat ovat maanantaisin kello 17–20 ja lauantaisin kello 12–15 välisinä aikoina. Länkipohjan kirjastossa itsepalveluajat ovat tiistaisin kello 10–13 ja torstaisin kello 16–19 välisinä aikoina. Päivinä jolloin näissä kirjastoissa on itsepalveluajat, kirjastot eivät ole auki lainkaan normaalisti eli siten että henkilökunta on paikalla. Kokonaan kiinni Kuoreveden kirjasto on perjantaisin ja sunnuntaisin ja Länkipohjan kirjasto keskiviikkoisin, lauantaisin ja sunnuntaisin. Jämsässä itsepalveluaikoina asiakas voi lainata aineistoa automaateilla mutta hän ei voi noutaa varauksiaan, maksaa maksujaan eikä saada neuvontaa. Itsepalveluaikoina jätetyt palautukset kirjautuvat kirjastojärjestelmään vasta henkilökunnan ollessa seuraavan kerran paikalla. (Jämsän kaupunki 2016b, viitattu 9.9.2016.)

Itsepalveluaikoina henkilökunta ei ole lainkaan paikalla kirjastoissa. Ovet kirjastoihin ovat avoimena, kirjautumisyksiköitä ei siis ole käytössä. Kuorevedellä ovet avautuvat ja sulkeutuvat sähköisesti säädettyjen aukioloaikojen mukaan. Länkipohjassa vapaaehtoiset noutavat avaimen säilytyksestä lähikaupasta ja hoitavat ovien avaamisen ja sulkemisen. Itsepalveluajat ovat olleet käytössä näissä kirjastoissa elokuusta 2014 lähtien. (Elo, sähköpostiviesti 21.9.2016.)

TAULUKKO 4. Kuoreveden ja Länkipohjan aukioloajat (Jämsän kaupunki 2016b, viitattu 9.9.2016)

	Maanantai	Tiistai	Keskiviikko	Torstai	Perjantai	Lauantai	Sunnuntai
Kuorevesi	17–20	10–16	10–16	13–19	kiinni	12–15	kiinni
	itsepalvelu					itsepalvelu	
Länkipohja	13–19	10–13	kiinni	16–19	10–15	kiinni	kiinni
		itsepalvelu		itsepalvelu			

Laukaa

Laukaan kunta sijaitsee Keski-Suomen maakunnassa. Laukaan asukasluku oli 31.12.2015 18 865 ja työttömyysaste 15,4 %. (Laukaa 2016a, viitattu 14.9.2016.) Laukaassa oli vuonna 2015 pääkirjasto ja kaksi sivukirjastoa sekä yksi kirjastoauto. Kirjastoautolla oli 75 pysäkkiä. Omatoimikirjaston aukioloaikoja Laukaassa ei ollut vuonna 2015. (Kirjastot.fi 2016b, viitattu 9.9.2016.) Laukaan kirjastoista Leppäveden toimipisteessä on kuitenkin käytössä itsepalvelutunti maanantaisin, tiistaisin ja torstaisin klo 13–14, ennen asiakaspalvelun alkamista (Laukaa 2016b, viitattu 14.9.2016). Itsepalvelutunti eroaa omatoimijasta siten että itsepalvelutunnin aikana kirjaston henkilökunta on paikalla kirjastossa mutta ei asiakaspalvelutehtävissä.

Valkeakoski

Valkeakoski kuuluu Pirkanmaan maakuntaan. Asukkaita Valkeakoskella oli 31.12.2015 21 332. Työttömyysaste Valkeakosken kaupungissa oli vuoden 2016 heinäkuussa 14,0 %. (Valkeakoski 2016, viitattu 14.9.2016.) Valkeakoskella oli vuonna 2015 pääkirjasto, yksi sivukirjasto ja yksi kirjastoauto. Kirjastoautolla oli 58 pysäkkiä. Omatoimikirjaston aukioloaikoja ei Valkeakoskella ollut eli henkilökunta oli paikalla kirjastossa aina sen ollessa auki. (Kirjastot.fi 2016b, viitattu 9.9.2016.)

Varkaus

Varkauden kaupunki kuuluu Pohjois-Savon maakuntaan. Varkauden asukasluku oli 31.12.2015 22 340 henkilöä. (Varkauden kaupunki 2016, viitattu 4.9.2016.) Varkaudessa oli vuonna 2015 pääkirjasto ja yksi sivukirjasto. Kirjastoautoa ei Varkaudessa ollut. Myöskään omatoimikirjaston aukiolotunteja ei Varkaudessa ollut vuonna 2015. (Kirjastot.fi 2016b, viitattu 9.9.2016.)

Kirjastopalvelujen vertailua

Taulukkoon 5 on koottu Suomen yleisten kirjastojen tilastosta joitakin tietoja. Näiden tietojen avulla voidaan verrata Äänekosken ja sen virallisten verrokkikuntien kirjastopalvelujen toteutusta järjestämisestä vuonna 2015.

TAULUKKO 5. Äänekosken ja sen virallisten verrokkikuntien kirjastopalvelujen vertailua vuonna 2015 (Kirjastot.fi 2016b, viitattu 9.9.2016)

	Forssa	Jämsä	Laukaa	Valkeakoski	Varkaus	Äänekoski
Asukasluku	17 521	21 808	18 709	21 162	21 860	19 909
Kirjaston toimipisteitä	1+1 auto	3+ 1 auto	3+ 1 auto	2+ 1 auto	2	4
Aukiolotunnit, jolloin henkilökunta paikalla	2 680	2 961	5 366	3 770	4 074,50	5 536
Omatoimikirjaston aukioloajat	0	837	0	0	0	1 417
Kokonaislainaus	272 129	244 316	314 711	331 946	285 059	270 051
Lainaaaja	7 369	5 221	7 013	7 496	6 414	6 554
Fyysiset käynnit	131 545	88 638	151 860	144 399	195 766	199 642
Henkilötyövuodet:						
Kirjaston palkkaamat	14,41	13,24	11,62	15,71	12,43	13,64
Toimintakulut	1 002 368	980 585	945 420	1 406 846	944 152	983 681
Tilakustannukset	159 595	142 709	227 196	371 275	207 438	180 317

Asukasluvultaan vertailtavat kunnat ovat samaa kokoluokkaa. Asukasluvultaan pienin kunnista on Forssa (17 521) ja suurin Varkaus (21 860). Kiinteitä kirjaston toimipisteitä vähiten on Forssassa (1) ja eniten Äänekoskella (4). Varkautta ja Äänekoskea lukuun ottamatta kaikissa vertailtavissa kunnissa liikennöi yksi kirjastoauto. Näistä kuudesta kunnasta ainoastaan Jämsässä ja Äänekoskella oli vuonna 2015 sellaisia kirjaston toimipisteitä joista ilmoitettiin omatoimikirjaston aukiolotunteja. Jämsässä kyseessä olivat Kuoreveden ja Länkipohjan kirjastojen itsepalvelutunnit, joista tarkemmin tämän opinnäytetyön sivulla 34. Äänekosken kohdalla omatoimikirjaston aukiolotunnit muodostuivat pääkirjaston musiikkiosaston omatoimisesta käytöstä.

Pienin kokonaislainauksen määrä oli Jämsässä (272 129) ja suurin Valkeakoskella (331 946). Valkeakoskella oli myös eniten lainaajia (7 496), vähiten lainaajia kappalemäärässä mitattuna oli Jämsässä (5 221). Fyysisiä kirjastokäyntejä tilastoitiin niin ikään vähiten Jämsässä (88 638) ja eniten Äänekoskella (199 642), jossa oli lainaajia vasta neljänneksi eniten (6 554). Kirjaston palkkaamia henkilötyövuosia tilastoitiin vähiten Laukaassa (11,62) ja eniten Valkeakoskella (15,71). Pienimmät

toimintakulut vertailtavina olleista kuudesta kirjastosta oli Varkaudella (944 152) ja suurimmat Valkeakoskella (1 406 846). Pienimmät tilakustannukset puolestaan olivat Jämsässä (142 709) ja suurimmat Valkeakoskella (371 275). Valkeakosken kahden kiinteän kirjaston tilakustannukset ovat suuremmat kuin Äänekosken neljän kiinteän toimipisteen tilakustannukset (180 317).

Taulukkoon 6 on laskettu taulukossa 5 esitettyjen arvojen perusteella joitakin tunnuslukuja. Näiden tunnuslukujen avulla Äänekosken ja sen virallisten verokkikuntien kirjastoja voidaan verrata toisiinsa.

TAULUKKO 6. Äänekosken ja sen verokkikuntien kirjastopalvelujen vertailua tunnuslukujen avulla vuonna 2015

	Forssa	Jämsä	Laukaa	Valkeakoski	Varkaus	Äänekoski
Lainaa/asukas kpl	15,5	11,2	16,8	15,7	13,0	13,6
Lainaaajien osuus asukkaista %	42,1	23,9	37,5	35,4	29,3	32,9
Käynnit/asukas kpl	8	4	8	7	9	10
Tilakustannukset/ toimintakulut %	15,9	14,6	24,0	26,4	22,0	18,3
Tilakustannukset/ asukas €	9,1	6,5	12,1	17,5	9,5	9,1

Vähiten lainoja asukasta kohden oli Jämsässä (11,2) ja eniten Laukaassa (16,8). Jämsässä oli vuonna 2015 myös pienin lainaajien osuus kunnan asukkaista (23,9 %). Suurin lainaajien osuus kunnan asukkaista oli Forssassa (42,1 %). Vähiten käyntejä asukasta kohden oli myös Jämsässä (4) ja eniten Äänekoskella (10). Verrattaessa tilakustannuksia kaikkiin toimintakuluihin pienimmän arvon sai Jämsä (14,6 %) ja suurimman Valkeakoski (26,4 %). Pienimmät kirjaston tilakustannukset kunnan asukasta kohden oli myös Jämsässä (6,5) ja suurimmat Valkeakoskella (17,5).

6 KONGINKANKAAN JA SUMIAISTEN KIRJASTOT VERRATTUNA OMATOIMIKIRJASTON MENESTYSTEKIJÖIHIN

Tässä luvussa esitellään aiemmista pääasiassa Pohjoismaisista tutkimuksista löydettyjä omatoimikirjaston menestystekijöitä. Lisäksi verrataan Äänekosken kaupunginkirjaston Konginkankaan ja Sumiaisten toimipisteiden nykytilannetta näihin menestystekijöihin.

6.1 Sijainti

Johanssonin, Lindbergin ja Rivano Eckerdalin vuonna 2015 Lundin yliopistolle tekemässä tutkimuksessa olivat mukana kaikki yhdeksän skoonelaista omatoimikirjastoa. Tutkimuksen mukaan omatoimikirjasto näyttää toimivan hyvin pienissä yhteisöissä, joissa sosiaalinen kontrolli on suuri. Koska kaikki yhteisössä tuntevat toisensa, omatoimikirjastossa ei uskalleta käyttäytyä huonosti. Ennakkopelkoja pientenkin yhteisöjen kirjastoilla ja niiden asiakkailta oli, mutta ne eivät olleet realisoituneet omatoimisen käytön alkamisen jälkeen. Tutkimuksen kirjastoissa ei ole koettu tarvetta edes kameravalvonnalle, niin vahvasti kirjastoista on tullut kylän ylpeyden aiheita, joita yhteisö haluaa suojella. (Johansson, Lindberg & Rivano Eckerdal 2015, 6–7.)

Samaan johtopäätökseen on tullut myös Yhdysvalloissa sijaitsevaa Yacoltin omatoimikirjastoa tutkinut Wallin. Myöskään Yacoltin omatoimikirjastossa ei ole ilmennyt varastamista tai ilkivaltaa, kuten ikkunoiden rikkomista tai graffitien maalaamista. Merkkejä huumeiden käytöstä kirjaston WC-tiloissa ei ole ilmennyt kuten ei myöskään merkkejä kodittomien nukkumisesta kirjaston tiloissa. Wallinin mukaan häiriöiden välttämiseksi on auttanut, että kirjastoa käytetään paljon ja se sijaitsee keskeisellä paikalla kaupungissa. Ohikulkijoita ja naapureita on paljon ja he luonnollisesti tarkkailevat mitä kirjastossa tapahtuu. Mikäli rakennuksessa on kirjaston lisäksi muita toimijoita, Wallinin mukaan kirjaston kannattaa harkita samoja aukioloaikoja kuin niillä on. (Wallin 2015, 13–14.)

Konginkankaan kirjasto sijaitsee keskeisellä paikalla kylän keskustassa, kiinteistöosakeyhtiössä, jossa on useita muitakin toimijoita kuten ravintola, lääkärriasema, apteekki ja parturi-kampaamoja. (Katso liite 2.) Edellä mainittujen tutkimusten mukaan tällainen sijainti siis suojaa kirjastoa ilkivallalta. Samaa mieltä on myös Äänekosken kaupungin kiinteistöpäällikkö Hannu Saarela. Ilkivallalta

Konginkankaan kirjastoa on suojannut myös se, että Konginkangas on pieni yhteisö, jossa on, tutkimuksissakin esiin nostettu, suuri sosiaalinen kontrolli. (Saarela, haastattelu 27.9.2016.) Äänekosken kaupungin huoltomestarin Olavi Piilosen mukaan ilkeiden ja häiriökäyttäytymisen puuttumisen vuoksi Konginkankaan kirjastossa ei ole tällä hetkellä minkäänlaista valvontajärjestelmää (Piilonen, sähköpostiviesti 30.9.2016). Sijaintinsa puolesta Konginkankaan kirjasto siis sopii hyvin omatoimikirjastoksi.

Omatoimikirjaston avaaminen muuttaa Konginkankaan kirjaston tilannetta Saarelan mukaan siten, että kameravalvonta tulee ottaa siellä käyttöön, vaikka hän ei näekään suurta turvallisuusriskiä muodostuvan. Mikäli jotain kuitenkin tapahtuu, kameravalvontaan jää dokumentti tapahtuneesta. Kunta on lisännyt viime vuosina kameravalvontaa myös muissa omistamissaan kiinteistöissä, kuten kouluilla. Kameravalvonnan lisääminen on vähentänyt ilkeitä näissä kohteissa. Saarelan mukaan kirjaston käyttäjäkunta on niin valveutunut, ettei hän odota ongelmia olevan tulossa, mikäli omatoimikirjasto otetaan käyttöön Konginkankaalla. Hän ei myöskään katso, että kirjaston säilyttämä aineisto on sellaista mikä houkuttelee varkaita. (Saarela, haastattelu 27.9.2016.)

Sumiaisten kirjasto sijaitsee keskellä kylää Sumiaisten koulun pihapiirissä, entisen kunnantalon, vierasvenelaiturin ja uimarannan läheisyydessä. Myös kirjastorakennuksen alakerrassa on koulun luokkatilaa. Sijaintinsa puolesta myös Sumiaisten kirjasto sopii omatoimikirjastoksi, edellisissä kappaleissa mainituin perusteluin. Myös Sumiainen on pieni kyläyhteisö, jossa voidaan olettaa olevan suuri sosiaalinen kontrolli. Sumiaisten kirjasto on liitetty hälytysjärjestelmän kautta vartioliikkeen valvontaan, kameravalvontaa kohteessa ei ole. Sumiaisten kirjasto ei kuulu vartijan kiertorenkseen vaan vartija tulee paikalle ainoastaan hälytysjärjestelmän tai henkilökunnan kutsumana. Vartija voidaan kuitenkin tilata kiertämään kohteessa, mikäli vartioliikkeen läsnäolon ja näkyvyyden katsotaan olevan tarpeellista kirjaston turvaamiseksi ilkeiltä. Omatoimikirjaston käyttöönotto ei Piilosen mukaan lisäisi vartiointikuluja Sumiaisten kirjastossa, sillä käytössä on kohdekohtainen kuukausimaksu sekä tietty kustannus hälytyskäyntiä kohden. (Piilonen, sähköpostiviesti 30.9.2016.) Omatoimikirjaston käyttöönotto tarkoittaa Saarelan mukaan myös Sumiaisissa kameravalvonnan tarvetta (Saarela, haastattelu 27.9.2016).

6.2 Tilat

Johannsenin mukaan oleellista omatoimikirjaston menestymisen kannalta on, että omatoimikirjaston tilat ovat houkuttelevat ja turvalliset. Hänen mukaansa tällainen tila luodaan kiinnittämällä huomiota kirjastotilojen valaistukseen, etenkin pimeinä vuodenaikoina. Korkeiden ja täyteen ahdettujen hyllyjen muodostamia pimeitä nurkkauksia tulee pyrkiä poistamaan. Johannsenin mukaan turvallisuuden tunnetta ja viihtyisyyttä lisää myös se, että tilaan on ikkunoiden tai lasiovien kautta näkymä kirjaston ulkopuolelta. Myös tilojen siisteys ja järjestys korostuvat asiakkaiden toimiessa kirjastossa omatoimisesti. Materiaalien esille asettamiseen ja näyttelyiden järjestämiseen on myös syytä panostaa entistä enemmän. (Johannsen 2012.) Myös Wallinin mukaan hyvä näkyvyys sisälle kirjastoon ja toisaalta hyvä näkyvyys kirjaston sisällä, eli että asiakas pystyy luomaan nopean yleissilmäyksen tilaan ja saa jo sisään tullessaan käsityksen keitä muita kirjastossa on, luovat turvallisuuden tunnetta asiakkaille (Wallin 2015, 13–14).

Konginkankaan kirjastotila ei ole paras mahdollinen omatoimiratkaisua silmällä pitäen. Edellä mainituissa tutkimuksissa mainitaan ratkaisevaksi tekijäksi asiakkaiden turvallisuuden ja viihtyisyyden tunteen luomisessa hyvä näkyvyys sekä kirjastoon että kirjaston sisällä. Konginkankaan kirjastossa tämä ei toteudu. Kirjaston toisessa päädyssä on kyllä korkeat ikkunat, joista tulee paljon luonnonvaloa ja joista olisi mahdollista nähdä hyvin kirjastoon sisälle. Asiakkaiden kulku kirjastoon ei kuitenkaan useimmiten ohjaudu näiden ikkunoiden ohi vaan parkkipaikan puolelta, missä ikkunat ovat huomattavasti pienemmät ja matalammat. Sisäänkäynti kirjastoon tapahtuu ahtaahkon tuulikaapin kautta, jossa on kyllä lasiovet. Näistä seikoista johtuen ikkunoiden tai ovien kautta ei ole juurikaan näkyvyyttä kirjastoon sisään. Lisäksi kirjastossa on massiivisten, korkeiden hyllyjen taakse jääviä pimeitä nurkkauksia, joten asiakkaan ei ole helppo luoda yleissilmäystä tilaan ennen kirjastoon tuloaan eikä vielä välittömästi sisään tultuaankaan. Kirjaston pohjapiirustuksesta (liite 3) selviää myös, että lehtilukusali on erillinen huone, johon ei ole näkyvyyttä kirjastotilasta muuta kuin oviaukon kautta. Ainakin välioven poistamista kirjastotilan ja lehtilukusalin välistä on syytä harkita. Pimeän nurkkauksen muodostaa ja siten turvallisuuden tunteen muodostumisen kannalta ongelmallinen on myös käytävä, jossa asiakkaiden WC-tilat sijaitsevat. Käytävän sulkeminen ja pääsyn estäminen WC-tiloihin ei kuitenkaan ole suotavaa. Vaikka luonnonvaloa on saatavilla päädyn isojen ikkunoiden kautta, tulee myös Konginkankaan kirjastossa kiinnittää erityistä huomiota riittävään valaistukseen. Myös kevyempien, matalampien ja siirreltävien hyllyjen hankkimista tulee harkita, vaikka tämä ei aivan välttämätöntä omatoimikirjaston käyttöönoton kannalta olekaan. Omatoimikir-

jaston kannalta hyvää Konginkankaan kirjastotilassa on, että se on melko korkea. Korkeus tuo tiloihin avaruuden tuntua ja myös helpottaa mahdollisten valvontakameroiden asentamista siten että muutamalla kameralla saadaan katettua koko tila. Erillinen lehtilukusali ja käytävä kuitenkin lisäävät kameroiden lukumäärän tarvetta.

Sumiaisten kirjasto sijaitsee rinnetontilla. Tontin muodon vuoksi näkyvyys ulkoa kirjastotilaan ei ole hyvä, melko suurista ikkunoista huolimatta. Ikkunat sijaitsevat niin korkealla, että niiden kautta on vaikea nähdä kirjastoon sisään. Kirjaston pohjapiirustuksesta (liite 4) selviää, että näkyvyys kirjaston sisällä on sen sijaan hyvä. Heti ulko-ovesta saavuttuaan asiakkaan on helppo luoda yleissilmäys koko kirjastotilaan lehtilukusali mukaan lukien ja siten havainnoida muut mahdolliset tiloissa olijat. Myös asiakkaiden WC-tilat ovat Sumiaisissa helposti löydettävissä sisäänkäynnin läheisyydestä varsinaisesta kirjastotilasta. Ikkunoista tulee korkeaan ja avaraan kirjastotilaan paljon luonnonvaloa. Valaistukseen on kuitenkin syytä kiinnittää huomiota myös Sumiaisissa etenkin pimeinä vuodenaikoina, kuten Johannsenin (2012) edellä mainitussa tutkimuksessa huomautetaan. Aivan kuten Konginkankaalla, kirjastotilan korkeus helpottaa valvontakameroiden asentamista siten että katvealueita ei muodostu.

Sekä Konginkankaalla että Sumiaisissa on olemassa valaistuksen aikakytkimet, joilla on mahdollista syyttää ja sammuttaa valot automaattisesti tiettyinä aikoina vuorokaudesta. Liiketunnistimin toimivia valoja kiinteistöissä ei ole. (Saarela, haastattelu 27.9.2016.) Valojen aikaohjaukseen siirtymisen myötä on syytä harkita asiakastilojen valaisinpainikkeiden poistamista, kuten on toimittu omatoimikirjaston käyttöönoton yhteydessä ainakin Ilpoisten kirjastossa, josta Sanna Pesonen on kertonut Turun ammattikorkeakoulun opinnäytetyössään (Pesonen 2016, 51).

Turvallisuuden tunteen luomiseen on syytä kiinnittää paljon huomiota omatoimikirjastossa. Kultur Skånen tutkimuksen mukaan yksi tärkeimmistä syistä siihen, ettei omatoimikirjastoa ole käytetty on juuri turvattomuuden tunne. Muita mainittuja syitä olla käyttämättä omatoimikirjastoa tutkimuksen mukaan olivat, että asiakkaat halusivat henkilökunnan olevan saatavilla, omatoimiaikoja ei koettu itselle sopiviksi tai normaaliajajat koettiin riittäviksi. (Kultur Skåne 2011, 4.) Turvattomuuden tunteen kokeminen näyttää vallitsevan erityisesti omatoimikirjastoa käyttämättömien keskuudessa. Lähes kaikki (92 %) tutkimukseen osallistuneista omatoimikirjaston käyttäjistä nimittäin koki olonsa turvalliseksi myös omatoimikirjastossa (sama). Myös suomalaisissa opinnäytetyöissä on todettu, että omatoimikirjastot koetaan usein turvallisiksi paikoiksi. Tällaisia tuloksia on saatu esimerkiksi Ollikaisen Turun ammattikorkeakoululle tekemässä opinnäytetyössä, jossa on kerätty kokemuksia

Suomen ensimmäisen omatoimikirjaston, Jukolan lähikirjaston asiakkailta ja henkilökunnalta. Opin- näytetyön mukaan 85 % vastanneista asiakkaista koki, että kirjasto on yhtä turvallinen ja rauhalli- nen tai jopa rauhallisempi kuin ennenkin. Vain 8 % koki kirjaston muuttuneen rauhattommaksi kuin ennen omatoimikirjaston käyttöönottoa. (Ollikainen 2015.)

Kirjaston käytössä olevat tilat vaikuttavat myös siihen mihin vuorokauden aikoihin omatoimijat kannattaa sijoittaa. Sekä Konginkankaan että Sumiaisten kirjastot tekevät paljon yhteistyötä aluei- densa päiväkotien ja koulujen kanssa. Nykyään päiväkoti- ja koululaisryhmät käyvät kirjastoissa lähinnä aamupäivisin kirjaston ollessa suljettu muilta asiakkailta. Koska sekä Konginkankaan että Sumiaisten kirjastojen tilat ovat pienet, niistä ei ole helposti erotettavissa esimerkiksi liikuteltavin sermein rauhallisia nurkkauksia satutuntien tai kirjavinkkausten pitämiseen näille ryhmille. Tästä syystä on tarpeen harkita omatoimiaikojen rajoittamista vain iltapäiville, illoille ja viikonlopuille. Toi- saalta mikäli omatoimiasioinnin mahdollistavaan automatiikkaan panostetaan, on suotavaa, että aukioloajat ovat mahdollisimman laajat. Myös aamuun sijoittuvia omatoimiaikoja voidaan harkita sekä Konginkankaalle että Sumiaisiin koska todennäköisesti omatoimikävijöiden määrä ei ole niin suuri, että siitä on haittaa ryhmäkäynneille. Aamun omatoimijajoista tiedotettaessa on hyvä muis- tuttaa aamuisin kirjastossa käyvistä lapsiryhmistä, jotta mahdolliset omatoimikävijät osaavat varau- tua ryhmistä luonnollisesti aiheutuvaan hälinään.

6.3 Huonekalut

Omatoimikirjastossa on syytä tarjota asiakkaille erilaisia ja eri tavoin sijoiteltuja huonekaluja, erilai- seen tekemiseen. Rentoutuminen, juttelu ja kirjoittaminen vaativat kaikki omanlaisensa huonekalut. (Johannsen 2012.) Sekä Konginkankaan että Sumiaisten kirjastot ovat tiloiltaan pieniä. Kummas- sakin on kuitenkin isot lehtilukusalit ja niissä pöytiä ja tuoleja lehtien lukemiseen, opiskeluun ja kirjoittamiseen. Myös kirjastotiloissa on joitakin liikuteltavia kevyitä tuoleja, joita asiakkaat voivat helposti siirrellä tarvitsemiinsa ryhmiin. Oleskeluun houkuttelevia sohvia kummassakaan kirjas- tossa ei ole, eikä tilojen ahtauden vuoksi ole helposti niihin sijoitettavissakaan. Kummassakin kir- jastossa on massiiviset palvelutiskit. Automaattien hankinnan yhteydessä kannattaa harkita mah- dollisuutta näiden tiskien vaihtamiseksi kevyempiin. Näin vapautuu tilaa mukavien huonekalujen sijoittamiseen kirjastotilaan asiakkaiden viihtymisen parantamiseksi.

6.4 Toiminnot

Jotta omatoimikirjasto olisi toimiva ja se houkuttelisi kävijöitä, siellä tulee Wallinin mukaan olla riittävästi toimintoja. Wallinin mukaan riittävät, välttämättömät toiminnot ovat mahdollisuus aineiston lainaamiseen ja palauttamiseen, varausten noutoon sekä tietokoneiden ja Wifin käyttöön. (Wallin 2015, 14.) Ollikaisen opinnäytetyön mukaan eniten käytetty toiminto omatoimiajalla on aineiston lainaus ja palautus, jota käyttää noin puolet (47 %) omatoimiasiakkaista (Ollikainen 2015). Kultur Skånen tutkimuksen mukaan jopa 90 % omatoimiaikojen kävijöistä lainasi tai palautti aineistoa (Kultur Skåne 2011, 4). Näiden tulosten perusteella voidaan todeta, että riittävien toimintojen järjestämiseksi sekä Konginkankaalle että Sumiaisiin tulee hankkia ainakin lainausautomaatit. Myös palautusautomaatit on hyvä hankkia. Ne eivät kuitenkaan ole niin välttämättömiä kuin lainausautomaatit, mikäli henkilökunta käy kirjastossa lähes päivittäin palauttamassa materiaalin lukollisesta laatikosta, johon asiakkaat ovat voineet palauttaa aineistonsa omatoimiajalla. Mikäli palautusautomaatteja ei hankita, on syytä laatia palautuksista selkeät ohjeet, jotka kertovat, että palautukset rekisteröityvät kirjastojärjestelmään vasta henkilökunnan ollessa paikalla seuraavan kerran.

Lainaus- ja palautusautomaattien hankintaa voidaan perustella myös tavoitteella parantaa asiakkaiden yksityisyydensuojaa. Sekä Åhman Bilingin että Johansson ym. tutkimuksissa esiin nousevat asiakkaiden kokemukset automaattien tuomasta paremmasta yksityisyydensuojasta. Näiden tutkimusten mukaan asiakkaat kokevat, että arkaluontoisen aineiston lainaaminen ja palauttaminen ovat mukavampaa ja helpompaa automaatteja käyttäen kuin, että on pakko asioida henkilökunnan kanssa. (Johansson ym. 2014, 10; Åhman Biling 2015,14–15.) Automaattien hankinnan myötä myös varausten itsepalvelunouto on syytä ottaa käyttöön sekä Konginkankaalla että Sumiaisissa.

Myös asiakastietokoneiden on hyvä olla asiakkaiden käytettävissä omatoimiajalla, vaikka niiden käyttö ei olekaan yhtä suosittua kuin lainaus- ja palautusautomaattien. Ollikaisen (2015) opinnäytetyön mukaan vain 13 % Jukolan omatoimikirjaston kävijöistä käytti asiakastietokoneita omatoimiaikoina. Sekä Konginkankaalla että Sumiaisissa on asiakastietokoneet. Mikäli kirjastoissa koetaan tarpeelliseksi omatoimiajan käyttöönoton jälkeen edelleen pitää kirjaa, kuka asiakastietokoneita milloinkin käyttää, mahdollisiin väärinkäyttöksiin puuttumisen mahdollistamiseksi, asiakastietokoneille on hyvä asentaa eBooking-sisäänkirjautumisohjelma. Kirjautumisohjelma myös mahdollistaa tietokoneen käyttöajan rajoittamisen siten, että yksi henkilö ei voi varata konetta koko päiväksi omaan käyttöönsä. Toinen vaihtoehto on sallia koneiden käyttö ilman sisäänkirjautumista, valvontaa ja aikarajauksia ja reagoida asiaan sitten, mikäli ongelmia ilmenee.

6.5 Säännöt

Tärkein keino estää ilkivaltaa omatoimikirjastoissa on, että omatoimikirjaston käyttöön on luotu selkeät säännöt ja asiakkaille tehdään selväksi, että kirjastoa valvotaan ja sääntöjen rikkomisesta on määritetty seuraamukset (Ollikainen 2015). Esimerkkejä tyyppillisistä ja tarpeellisiksi koetuista säännöistä omatoimikirjastossa ovat, että sisään kirjautunut asiakas on vastuussa kaikkien niiden henkilöiden aiheuttamista kuluista, jotka hän on päästänyt mukanaan kirjastoon sisään omatoimiajalla, ja että hälytyksen aiheuttaja voidaan velvoittaa korvaamaan hälytyksestä aiheutuneet kulut (Pesonen 2016, 49). Edellä mainitut säännöt on syytä ottaa käyttöön myös Konginkankaan ja Sumiaisten kirjastoissa. Etenkin hälytysten aiheuttamien kulujen mahdollinen korvausvastuu on aiheellista ilmoittaa aiheettomien hälytysten välttämiseksi, sillä sekä Konginkangas että Sumiainen sijaitsevat haja-asutusalueella ja vartija voi joutua tulemaan paikalle pitkän matkan takaa ja on tällöin kohtuutoman pitkän ajan aiheellisten hälytysten ulottumattomissa.

Usein säännöissä määrätään myös omatoimikirjaston käytön ikärajoista. Usein käytössä on 15 tai 16 vuoden ikäraja mutta myös ikärajattomia omatoimikirjastoja on olemassa. Konginkangas ja Sumiainen ovat sellaisia yhteisöjä, joissa voidaan kokeilla myös ikärajatonta ratkaisua, kunhan lapsia ja heidän huoltajiaan informoidaan riittävästi, esimerkiksi luokkakäyntien yhteydessä, omatoimikirjaston säännöistä ja korvausvastuista. Toinen vaihtoehto on aluksi rajata käytön ulkopuolelle lasten kirjastokortit ja kun omatoimikirjaston käyttö on tullut tutuksi, pohtia sitten ikärajojen poistamisen mahdollisuutta.

6.6 Henkilökunta

Mikäli Konginkankaalle tai Sumiaisiin aletaan suunnitella omatoimikirjaston käyttöönottoa, on syytä varautua siihen, että suunnitelmiin suhtaudutaan aluksi negatiivisesti sekä kirjastojen henkilökunnan että niiden asiakkaiden keskuudessa. Esimerkiksi Johanssonin ym. tutkimuksessa 35 % (8/23) vastanneista henkilökuntaan kuuluvista suhtautui omatoimikirjastoon negatiivisesti, neutraalisti tai ei osannut sanoa kantaansa kysymykseen ennen perustamista. Perustamisen jälkeen kaikkien vastanneiden suhtautuminen oli muuttunut positiiviseksi. (Johansson ym. 2015, 13.) Saman suunnitaisen tuloksen on saanut opinnäytetyössään myös Ollikainen. Hänen mukaansa esiteltäessä Jukolan lähikirjaston asiakkaille uutta omatoimikirjastoa, asiakkaiden ensireaktio oli kielteinen. Kaksi

vuotta avaamisen jälkeen tehdyn kyselyn mukaan muutos asiakkaiden suhtautumisessa positiiviseen suuntaan oli suuri. Myös Jukolan kirjaston henkilökunta kokee muutoksen omatoimikirjastoksi olleen suuren mutta kannattavan. (Ollikainen 2015.) Näiden tulosten myötä on syytä olettaa, että myös Konginkankaalla ja Sumiaisissa alkuvaiheen vastustuksen jälkeen ollaan tyytyväisiä omatoimikirjastojen käyttöönottoon sekä asiakkaiden että henkilökunnan piirissä.

Blomqvistin opinnäytetyön mukaan omatoimikirjaston suunnittelu on syytä tehdä yhdessä kirjaston henkilökunnan ja asiakkaiden kanssa. Sekä henkilökunnalle että asiakkaille on syytä tehdä selväksi, mitä omatoimikirjaston suunnittelulla tavoitellaan. Tavoitteena voi olla esimerkiksi kirjaston ja sen työpaikkojen säilyttäminen tai asiakkaille tuotetun lisäpalvelun tarjoaminen. Kaupungin resursseista päättävillä henkilöille puolestaan on syytä painottaa, että omatoimikirjasto ei ole automaattikirjasto vaan asiakkaiden perehdyttämisessä, opastamisessa ja kirjaston markkinoinnissa voi olla jopa enemmän työtä kuin ennen. Blomqvistin mukaan omatoimikirjaston perustamiseen ryhtyvän kirjaston esimieheltä vaaditaan kykyä muutosjohtamisen. Omatoimikirjaston onnistuneen käyttöönoton kannalta on myös olennaista, että henkilökunnalle annetaan riittävästi valmistautumisaikaa ja perehdytystä muutoksen toteuttamiseen. (Blomqvist 2015.) Täten myös Konginkankaalla ja Sumiaisissa on kirjastonjohtajan ja kaupungin hallituksen päätettävä, tavoitellaanko omatoimikirjastojen perustamisella säästöjä henkilökunnan vähentämisen muodossa, onko tarkoituksena turvata kirjastopalvelujen säilyminen haja-asutusalueen taajamissa vai palvelujen saatavuuden ja käytön lisääminen.

Tavoitteiden asettamisen jälkeen niistä on hyvä tiedottaa avoimesti. Tiedottaminen tulee suunnata sekä asiakkaille ja muille kyläläisille että kirjastojen henkilökunnalle. Tiedon tulee saavuttaa paitsi Konginkankaan ja Sumiaisten myös muiden Äänekosken kirjaston toimipisteiden työntekijät, sillä on todennäköistä, että asia herättää kysymyksiä myös kaupungin muiden toimipisteiden asiakkaiden keskuudessa. Toisaalta tietoisuus uudesta palvelusta myös mahdollistaa sijaistamisen eri kirjastotoimipisteiden välillä. Tavoitteita asetettaessa on syytä huomata, että omatoimikirjaston käyttöönotto ei yleensä vähennä tehtävän työn ja sitä kautta tarvittavan henkilökunnan määrää kirjastoissa. Sekä Blomqvistin että Pesosen opinnäytetöissä henkilökunta on kokenut työmäärän lisääntyneen entisestään etenkin lisääntyneen järjestelytyön ja asiakasneuvonnan tarpeen myötä omatoimikirjaston käyttöönoton jälkeen (Blomqvist 2015; Pesonen 2016). Tämän lisäksi Pesonen korostaa erityisesti käyttöönottovaiheen olleen työntekijöitä kuormittavan. Lisääntyneen tekniikan to-dettiin tuoneen entistä enemmän teknisiä ongelmia, joiden ratkomiseen on myös mennyt entistä

enemmän työaikaa. Samoin työaikaa on kulunut paljon uusien opasteiden ja ohjeiden suunnitteluun ja laatimiseen sekä käyttäjäopastusten järjestämiseen niin ryhmäkoulutuksina esimerkiksi koululuokille kuin yksittäisille asiakkaillekin. (Pesonen 2016,52–55.)

Käyttöönottovaiheen kuormittavuus muodostaa haasteen Konginkankaan ja Sumiaisten kirjastoille, sillä kummassakin toimipisteessä työskentelee vain yksi kirjastovirkailija. Tästä syystä on aiheellista miettiä henkilökuntaresurssin lisäämistä suunnittelu- ja käyttöönottovaiheen ajaksi. Käyttöönottovaiheen jälkeen yksi virkailija todennäköisesti edelleen selviää mahdollisesti lisääntyneen kirjaston käytön ja lainauksen mukanaan tuomasta järjestelytyön lisääntymisestä.

Omatoimikirjaston käyttöönottaminen ei myöskään automaattisesti tarkoita lisääntynyttä käyttö- ja lainausmäärissä, vaikka useimmissa omatoimikirjastoissa kasvua onkin raportoitu. Esimerkiksi Pesosen opinnäytetyön mukaan Ilpoisten kirjastossa ensimmäisen omatoimikirjastovuoden jälkeen lainaus oli kasvanut 18 %, kirjastokäynnit 64 % aukiolotuntien kasvaessa 84 prosentilla. Koko 2000-luvun kestänyt lasku näissä luvuissa oli siis kääntynyt nousuun. (Pesonen 2016, 80–81.) Tanskalaisia omatoimikirjastoja tutkinut Johannsen raportoi kävijöiden kasvun olleen keskimäärin 23 %, aukioloaikojen kasvun ollessa 200–300 %, mutta hän muistuttaa kuitenkin kasvun määrässä olleen suuria alueellisia vaihteluja. Hieman yli puolet (56 %) tutkimukseen osallistuneista omatoimikirjastoista raportoi kasvua myös lainojen määrässä. Huomattavaa kuitenkin on, että samaan aikaan lähes puolet (44 %) kirjastoista raportoi laskua lainojen määrässä omatoimikirjaston käyttöönotosta huolimatta. (Johannsen 2012.) Todennäköisesti myös Konginkankaan ja Sumiaisten kirjastojen kävijä- ja lainausmäärät nousevat jonkin verran omatoimikokien myötä mutta eivät kuitenkaan suuressa määrin.

Kultur Skånen tutkimus korostaa henkilökunnan asennemuutoksen tärkeyttä omatoimikirjaston käyttöönoton onnistumisessa. Tutkimuksessa arvioidun Veberödin omatoimikirjaston henkilökunnan asenne kirjaston kuulumisesta kunnan asukkaille eikä kirjaston työntekijöille, oli merkittävä muutos aiempaan asenteeseen. Omatoimikirjaston käyttöönoton myötä kirjaston henkilökunta inspiroitui osoittamaan asiakkaille ja sidosryhmille, mitä lisäarvoa osaava henkilökunta tuottaa kirjastolle. Tällaisena lisäarvona Kultur Skånen tutkimuksessa mainittiin lisääntynyt tapahtumien järjestäminen, lisääntynyt yhteistyö päivähoidon ja esikoulun kanssa, digitaalisen kirjaston kehittäminen ja kirjaston oman toiminnan arvioinnin lisääntyminen. Kirjaston henkilökunta siis tekee paljon muutakin kuin vain rekisteröi asiakkaiden lainoja ja palautuksia kirjastojärjestelmään. (Kultur Skåne

2011, 15–16.) Edellä kuvatun asenteen omaksuminen myös Konginkankaan ja Sumiaisten ja laajemmin koko Äänekosken kaupunginkirjaston henkilökunnan keskuudessa on oleellista omatoimikirjaston suunnittelun onnistumiseksi.

Mikäli henkilökunta on paikalla kirjastossa omatoimiaikoina, voi etenkin uuden palvelun käyttöönottovaiheessa asiakkailta olla vaikeuksia ymmärtää, että heidän on tarkoitus toimia itsenäisesti ilman henkilökunnan apua. Åhman Billingin mukaan tähän ongelmaan on olemassa kaksi ratkaisua. Hänen mukaansa, mikäli mahdollista, henkilökunnan ei tule olla näkyvillä kirjaston asiakastiloissa omatoimiaikana tai mikäli tämä ei ole mahdollista, asiakkaita tulee ohjeistaa toimimaan itsenäisesti, sekä kyltein omatoimiaikoina, että suullisin ohjein normaaliaikoina. Varsinkin alkuvaiheessa henkilökunnalta vaaditaan kärsivällisyyttä ja johdonmukaisuutta omatoimisuuteen opastettaessa. Asiakkaille on hyvä näyttää mitä ja miten kirjastosta ja tiedonhakukoneilta on löydettävissä sen sijaan että tehdään kaikki heidän puolestaan. Näin toimien asiakkaiden asiointi omatoimiaikana alkaa vähitellen sujua. (Åhman Billing 2014, 18–20.)

Myös Pesosen mukaan on tärkeää, että kirjaston henkilökunnalla on mahdollisuus vetäytyä erilliseen työtilaan tekemään rauhallista ympäristöä ja keskittymistä vaativia työtehtäviä, vaikka suurin osa työtehtävistä onkin hyvä tehdä asiakkaiden parissa (Pesonen 2016, 19). Konginkankaalla asiakastiloista erillisenä työhuoneena toimii tällä hetkellä työntekijän keittiö-/taukotila. Jotta tästä tilasta saadaan toimiva kirjastotyön tekemiseen, sinne tulee hankkia ainakin työpöytä ja tietokone. Toinen vaihtoehto on työskennellä asiakastiloissa sijaitsevassa työpisteessä ja samalla kärsivällisesti opastaa omatoimiajan asiakkaita omatoimiseen kirjastonkäyttöön. Todennäköisesti omatoimiajan asiakasmäärät ovat niin pieniä ja asiakaskunta tottuneita kirjastonkäyttäjiä, ettei asiakastiloissa työskentelystäkään tule työntekijälle suurta ongelmaa. Sumiaisissa on asiakastiloista erillään sijaitseva työhuone mutta siellä ei ole tällä hetkellä tietokonetta. Tietokoneen hankkimisen myötä työhuone soveltuu hyvin rauhallista tilaa vaativien työtehtävien tekemiseen.

6.7 Muuta huomioitavaa

Kultur Skånen mukaan lainaus- ja palautusautomaattien ohella välttämättömpiä hankintoja omatoimikirjastoon on kuulusjärjestelmä, jolla ilmoitetaan kirjaston sulkeutumisesta (Kultur Skåne

2011, 22). Tällaista nauhoitetun kuulutuksen toistamiseen tarkoitettua järjestelmää ei ole Konginkankaalla eikä Sumiaisissa, mutta kiinteistöpäällikkö Hannu Saarelan mukaan sellainen on kumpankin hankittavissa (Saarela, haastattelu 27.9.2016).

Konginkankaan kirjaston hätäpoistumistie on järjestetty kirjastotilan ja lehtilukusalin takaa löytyvän käytävän kautta. Saman käytävän varrelta löytyvät asiakkaiden WC-tilat. (Katso liite 3.) WC-tilojen sijainnin myötä kulun käytävään on oltava mahdollinen myös omatoimiaikoina. Käytävän ulkoveen on kuitenkin syytä harkita hankittavan vain hätäpoistumisen salliva lukko, jolloin uloskäynti normaalitilanteessa on mahdollista vain pääoven kautta. Hätätilanteessa on rikottava lukon sinetti. Näin asiakkaiden kulkeminen omatoimiaikoina saadaan ohjattua tapahtumaan pääoven kautta, jossa sijaitsee sisäänkirjautumisyksikkö. Sisäänkäynti ja myös uloskäynti avaimella, esimerkiksi kirjaston henkilökunnalle ja tarvittaessa muille avaimenhaltijoille, on edelleen mahdollista myös takaoven kautta. Samanlaisen lukon hankkimista myös Sumiaisiin on syytä harkita estämään omatoimiaikana kulku parvekkeelle, jonne hätäpoistumistie johtaa, muulloin kuin todellisessa hätätilanteessa. (Katso liite 4.) Kummankin kirjaston asiakastiloista on myös syytä poistaa ikkunoista kiinteät avauskahvat, jotta asiakkaat eivät avaa ja jätä ikkunoita auki omatoimiaikana.

Sekä Konginkankaan että Sumiaisten kirjastojen kirjojen palautusluukut sijaitsevat omatoimiajan käyttöönottoa ajatellen ongelmallisissa paikoissa. Konginkankaalla palautukset tulevat tuulikaapissa sijaitsevaan pieneen avonaiseen laatikkoon ja Sumiaisissa tuulikaapin lattialle. On oletettavaa, että asiakkaat jättävät palautuksia luukkuihin myös omatoimiaikoina, joten on järjestettävä niin että palautukset eivät jää toisten asiakkaiden saataville. Tämä tarkoittaa Konginkankaalla lukittavan kaapin rakentamista olemassa olevan laatikon ympärille. Sumiaisiin tarvitaan kokonaan uusi luukku, koska nykyinen sijaitsee hyvin lähellä lattianrajaa sekä lukittava kaappi johon palautettu aineisto putoaa. Myös kirjastojen sisälle tarvitaan lukolliset kaapit joihin asiakkaat laittavat automaattilla palauttamansa jatkokäsittelyä vaativan AV-aineiston, varatun aineiston sekä kuljetukseen lähtevän seutukirjastoaineiston. Mikäli palautusautomaatteja ei hankita, asiakkaat voivat palauttaa kaiken aineiston tähän samaan lukolliseen kaappiin.

Myös postin ja sanomalehtien jakeluun on syytä perehtyä omatoimikirjaston suunnitteluvaiheessa. Nykyään posti, sekä kirjeposti että sanomalehdet jaetaan Konginkankaalla päiväjakeluna kirjaston asiakaspalvelutiskille, mikäli kirjasto on auki, ja aineiston palautusluukkuun kirjaston ollessa suljettuna. Yleensä posti jaetaan arkisin puolenpäivän aikaan. Sanomalehdet on mahdollista saada

myös aamujakeluna kadun varressa sijaitsevaan yhteislaatikkoon. Mikäli omatoimiaikaa suunnitellaan aamuihin, on asiakkaiden kannalta hyvä, että sanomalehdet ovat asiakkaiden luettavissa mahdollisimman aikaisin. Esimerkiksi Kannonkoskella kirjaston sanomalehdet jaetaan kadun varrella olevaan laatikkoon, josta ensimmäinen omatoimiajan asiakas voi ne halutessaan noutaa ja jättää kirjaston lehtilukusaliin muiden luettavaksi (Kannonkosken kirjasto 2016). Samanlaista ratkaisua voidaan harkita myös sekä Konginkankaalle että Sumiaisiin.

Sumiaisissa sekä kirjeet että lehdet jaetaan kadun varrella sijaitsevaan lukittuun postilaatikkoon. Sanomalehdet jaetaan aamujakeluna ja kirjeposti päiväjakeluna. Jotta sanomalehdet ovat asiakkaiden saatavilla aikaisin arki-aamuina ja myös viikonloppuisin on syytä selvittää, onko sanomalehdet mahdollista jakaa toiseen lukottomaan laatikkoon, josta asiakas voi ne noutaa ja toimittaa kirjastoon. Kirjeposti on edelleen syytä jakaa lukolliseen laatikkoon.

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Omatoimikirjaston perustamiseen ei ole olemassa yhtä ainoaa oikeaa tapaa. Omatoimikirjastoja on sekä Suomessa että muissa Pohjoismaissa hyvin monenlaisia. Myös omatoimikirjastojen varustelutasoissa on suuria eroja. On olemassa ratkaisuja, joissa on paljon tekniikkaa kuten sisäänkirjautumisyksikkö, lainausautomaatti ja vielä lisäksi esimerkiksi lajitteleva palautusautomaatti. Joissain omatoimikirjastoista on puolestaan panostettu varkauksien estämiseen ja kirjastoaineistoihin on asennettu esimerkiksi RFID-sirut ja oville siruihin reagoivat hälytinportit. Näissä kirjastoissa usein myös tietokoneet näyttöineen on kiinnitetty kaapeleilla kiinteisiin kalusteisiin sekä muun ilkeivallan varalta on asennettu useita valvontakameroita. Paljon tekniikkaa sisältäviin omatoimiratkaisuihin on asioiden helpottamiseksi hankittu esimerkiksi automaattisesti avautuvat ja sulkeutuvat sähköiset ovet ja liiketunnistimilla toimivat valot. Toisen ääripään omatoimikirjastoratkaisuissa ovet ovat avoimina eikä hälytinportteja tai valvontakameroita ole lainkaan. On vain lainausautomaatti ja laatikko, johon palautukset laitetaan odottamaan kirjaston työntekijän jatkokäsittelyä. Kokemusten mukaan näillä molemmilla tavoilla, sekä kaikilla näiden ääripäiden väliin sijoittuvilla tavoilla, omatoimikirjasto voi toimia hyvin. Omatoimikirjastoratkaisua valittaessa tulee kyseessä olevan kirjaston aina ottaa huomioon omat erityispiirteensä, jotka liittyvät esimerkiksi kirjaston sijaintiin, asiakkaiden tarpeisiin, kirjaston nykytilanteeseen ja tavoitteisiin. Suunnitteluvaiheeseen tulee varata riittävästi aikaa ja henkilöstöresursseja ja mahdollisuuksien mukaan myös asiakkaat on hyvä ottaa suunnitteluun avuksi.

Omatoimikirjaston perustaminen Konginkankaalle ja/tai Sumiaisiin voi edistää Äänekosken kaupunginkirjaston ja laajemmin koko kaupungin imagoa aikaansa seuraavana, kehittyvänä toimijana. Omatoimikirjaston käyttöönoton voidaan katsoa vastaavan Äänekosken kaupunkistrategiassa 2016–2021 mainittuja kaupungin menestystekijöitä ja arvoja kuten uuden teknologian hyödyntämistä, uudistumiskykyä ja kehityksen seuraamista.

Parhaimmillaan omatoimikirjastot parantavat kyläläisten yhteisöllisyyden kokemusta ja lisäävät heidän välistään kanssakäymistä, antamalla kirjaston tilat vapaamuotoisiin kohtaamisiin myös iltaisin ja viikonloppuisin. Omatoimiaikojen käyttöönoton kautta laajentuneiden aukioloaikojen myötä kirjastojen käyttö todennäköisesti lisääntyy jonkin verran. Toisaalta kirjastot voivat saada aivan uusia asiakkaita etenkin perheistä, joiden vanhemmat käyvät töissä muualla ja joille kirjaston nykyiset aukioloajat eivät ole sopineet.

Sekä Konginkankaan että Sumiaisten toimipisteissä työskentelee tällä hetkellä vain yksi kirjaston palkkaama työntekijä. Omatoimiaikojen käyttöönoton myötä tämän työntekijän työaika vapautuu asiakaspalvelussa päivystämisestä kirjastoammattillisten töiden tekemiseen. Tämä voi entisestään parantaa kirjaston yhteistyötä alueen päiväkotien, koulujen ja muiden toimijoiden kanssa. Omatoimiajoista voi olla hyötyä myös tilanteissa, joissa työntekijän äkillisesti sairastuessa paikalle ei ole mahdollista saada sijaista, vaan ainoana vaihtoehtona on kirjaston sulkeminen. Tällöinkin kirjasto voi kuitenkin olla asiakkaiden omatoimikäytössä eikä kokonaan kiinni. Omatoimiajat mahdollistavat myös kirjaston henkilökunnan paremman osallistumisen koulutustapahtumiin ja niiden kautta oman ammattitaidon kehittämiseen, etenkin Konginkankaan ja Sumiaisten kaltaisissa yhden työntekijän toimipisteissä. Enää kirjastoa ei tarvitse sulkea henkilökunnan koulutusten ajaksi kokonaan. Samoin kirjasto voi palvella omatoimikävijöitä koko kesän, henkilökunnan lomista huolimatta.

Sekä Konginkankaan että Sumiaisten kirjastot sijaitsevat keskeisillä paikoilla kylien keskustoissa, joten näiltä osin ne soveltuvat hyvin omatoimikirjastoiksi. Kirjastotiloiltaan Sumiainen on hieman sopivampi yhtenäisemmän asiakastilaratkaisunsa vuoksi ja koska Sumiaisissa henkilökunnan rauhallisen työskentelytilan erottaminen asiakastiloista on helpompi järjestää. Konginkankaalla omatoimikirjaston perustamisen tilojen osalta haasteelliseksi tekee tilojen sokkeloisuus ja erityisesti asiakas WC-tilojen sijaitseminen käytävällä varsinaisen kirjastotilan ulkopuolella.

Sekä Konginkankaalta että Sumiaisista puuttuvat tällä hetkellä sekä lainaus- että palautusautomaatit. Omatoimikirjaston käyttöönoton yhteydessä etenkin lainausautomaattien hankkiminen on välttämätöntä. Myös muita hankintoja kirjastoihin on tehtävä kuten lukittavat laatikot palautuneelle varatulle aineistolle ja seutuaineistolle. Todennäköisesti on hankittava myös sisäänkirjautumisyksikkö ohjelmistoinen, valvontakamerat ja kuulutuslaitteisto. Myös joitakin rakennusteknisiä muutoksia todennäköisesti tarvitaan, kuten hätäpoistumisteiden lukitusten muuttaminen sekä lukittavien kaappien rakentaminen palautusluukkujen ympärille. Luvussa 4 ja liitteessä 1 esiteltyjen hankkeiden kustannusarvioiden perusteella Konginkankaalle ja Sumiaisiin tarvittavista hankinnoista ja muutoksista aiheutuvien kustannusten voidaan arvioida olevan vähintään 15 000 euroa kirjastoa kohden. Summa voi nousta moninkertaiseksi, mikäli päätetään panostaa hälytinportteihin ja RFID-tekniikkaan. Kustannuksiin on mahdollista saada Aluehallintoviraston avustusta.

Omatoimikirjaston perustamiskustannus on merkittävä verrattuna siihen, kuinka vähän kävijöitä toimipisteissä tällä hetkellä on. Sekä Konginkankaalla että Sumiaisissa käy asiakkaita päivää kohden vain noin 40 kummassakin, mikä on vähän myös verrattuna Äänekosken pääkirjaston noin 350

päiväkävijään. Mikäli omatoimikirjastolla tavoitellaan palvelun parantamista, mikä on myös Aluehallintoviraston avustuksen saamisen ehtona, henkilökunnan läsnäoloaika kirjastoissa ei voida vähentää nykyisestä. Tätä ei voi suositella myöskään Äänekosken kaupungin asukkaiden tasapuolisen kohtelun turvaamiseksi kirjastopalvelujen osalta. Rahallisia säästöjä omatoimikirjastojen käyttöönotolla kaupungin ei siis todennäköisesti ole mahdollista saavuttaa. Työntekijöiden työajan paremman kohdentamisen, kirjaston imagon parantumisen ja lisääntyvän kirjastonkäytön kautta on kuitenkin mahdollista saavuttaa Konginkankaan ja Sumiaisten kyläyhteisöihin lisääntyvää hyvinvointia ja vetovoimaa.

8 POHDINTA

Opinnäytetyön tavoitteena oli muodostaa monipuolinen kuvaus ilmiöstä nimeltä omatoimikirjasto ja toisaalta arvioida Äänekosken kaupunginkirjaston Konginkankaan ja Sumiaisten toimipisteiden soveltuvuutta omatoimikirjastoiksi. Tavoitteen laadun myötä menetelmäksi valikoitui tapaustutkimus. Aiheesta kirjoitettujen tutkimusten ja artikkeleiden perusteella muodostui selkeä kuva omatoimikirjastoista. Kaikissa lähteissä korostuivat samat asiat, kuten että omatoimikirjastojen määrä tulee lisääntymään tulevaisuudessa ja että omatoimikirjastojen perustamiseen liittyy ennakkopelkoja ilkeivallasta, varastelusta ja työntekijöiden vähentämisestä. Ainakaan toistaiseksi mikään näistä ennakkopeloista ei ole suuressa määrin realisoitunut.

Aiheena omatoimikirjasto on erittäin ajankohtainen. Kyseessä on Suomessa ja myös maailmalla nopeasti leviävä ilmiö, joka on herättänyt laajaa keskustelua niin kirjastoammattilaisten kuin kirjastojen käyttäjienkin keskuudessa. Uuden teknologian käyttöönoton, kuten kirjastoautomaation ja sähköisen kulunvalvonnan, myötä kirjastojen muuttaminen omatoimikirjastoiksi on tullut mahdolliseksi. Jotta kirjasto säilyttää asemansa merkittävänä, uudistumiskykyisenä osana yhteiskuntaa, sen tuleekin mielestäni edelleen käyttää rohkeasti uuden teknologian luomia mahdollisuuksia asiakkaidensa palvelun parantamiseksi. Kirjasto tilana sekä kirjaston aineistot sen kuuluvat asiakkaille.

Opinnäytetyön tekeminen sujui ilman suuria ongelmia. Työn rajaaminen onnistui hyvin yhteistyössä toimeksiantajan ja ohjaavan opettajan kanssa. Luotettavien lähteiden löytäminen oli kuitenkin etenkin työn alkuvaiheessa haastavaa aiheen uutuuden vuoksi. Tutkimusta aiheesta on tehty vain vähän. Tästä syystä lähteenä on käytetty myös ammattikorkeakoulujen opinnäytetöitä. Koska näissä opinnäytetöissä esitetyt tulokset ovat hyvin samansuuntaisia muiden käytettyjen lähteiden kanssa, niiden käyttöä tämän opinnäytetyön lähteenä voi pitää perusteltuna.

Eriyisen tyytyväinen olen hyvän keskusteluyhteyden muodostumisesta toimeksiantajan suuntaan. Yhteistyö sujui hyvin läpi koko opinnäytetyöprosessin. Opinnäytetyön tekeminen eteni alussa suunnitellun aikataulun mukaisesti ja opinnäytetyö valmistui asetetun aikarajan puitteissa. Uskon, että toimeksiantajalleni Äänekosken kaupunginkirjastolle on hyötyä etenkin tässä opinnäytetyössä tekemästäni vertailusta Konginkankaan ja Sumiaisten toimipisteiden ja omatoimikirjaston menestystekijöiden välillä. Myös toimipisteiden muuttamisesta aiheutuvien hankintojen ja muutostöiden sekä

näiden aiheuttamien kustannusten arvioinnissa opinnäytetyöstä on todennäköisesti toimeksiantajalle hyötyä.

Tämä opinnäytetyö ei sisällä siihen alun perin suunniteltua suomalaisten omatoimikirjastojen lainaus- ja kävijämäärien tilastollista tutkimusta, sillä kirjastojen toimipistekohtaisten lainaus- ja kävijätilastojen haltuun saaminen osoittautui hankalaksi. Vapaasti verkosta saatavilla olevassa Suomen yleisten kirjastojen tilastossa kirjastojen tiedot on ilmoitettu vain kuntatasolla, ei toimipistetasolla. Toimipistekohtaiset tilastot ovat kunkin kirjaston hallussa, joten tämän aineiston kerääminen vaatii suoraa yhteydenottoa kirjastoihin ja tilastojen pyytämistä heiltä. Aineiston hankinnan työläyden vuoksi ajattelin tämän opinnäytetyön puitteissa tehdyn tilastollisen tutkimuksen rajaamista vain keski-suomalaisiin omatoimikirjastoihin ja lähetin niihin sähköpostia, jossa pyysin tarvitsemiani tilastoja. Koska en saanut pyyntööni vastausta jokaisesta kirjastosta, jossa omatoimiaikoja on käytössä, omatoimikirjastojen tilastojen tutkiminen jäi tästä opinnäytetyöstä kokonaan pois. Mielestäni tilastollinen tutkimus siitä ketkä omatoimikirjastoja käyttävät ja toisaalta, miten, milloin ja kuinka paljon omatoimikirjastoja käytetään olisi kuitenkin hyödyllistä tulevaisuudessa toteuttaa. Näin saatujen tietojen avulla omatoimikirjastopalvelua olisi mahdollista kehittää edelleen.

Opinnäytetyötä tehdessäni perehdyin omatoimikirjastoihin ja niistä kertoviin artikkeleihin ja tutkimuksiin laajasti ja syvästi. Samalla tulin perehtyneeksi myös laajempaan keskusteluun, jota kirjastomaailmassa tällä hetkellä käydään kirjastojen tulevaisuudesta ja merkityksestä yhteiskunnalle. Tähän keskusteluun tutustuminen on ollut hyödyllistä oman kirjastoalaa koskevan mielipiteeni ja tulevan ammatti-identiteettini muodostamisessa.

LÄHTEET

Ahola, M. 1963. Äänekosken kirjasto vuosina 1922–1957. Jyväskylän kasvatusopillinen korkeakoulu. Proseminariesitelmä.

Blomberg-Kantsila, I. 2011. Äänekoski-100 menestyksen vuotta. (ei julkaisupaikkaa.)

Blomqvist, J. 2015. Henkilökunnan kokemuksia omatoimikirjastoista. Turun ammattikorkeakoulu. Kirjasto- ja tietopalvelun koulutusohjelma (YAMK). Opinnäytetyö. Viitattu 6.10.2016, http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/101715/Blomqvist_Janne.pdf?sequence=1.

Elo, J. 2016. Itsepalvelu kirjastossa. Kirjastonhoitaja, Jämsän kirjasto. Sähköpostiviesti 21.9.2016.

Forssan kaupunki 2016. Perustietoja. Viitattu 9.9.2016, http://www.forssa.fi/Forssa_tietoa/perustietoja/.

Hankkeet.kirjastot.fi 2016. Perustelumuihistio 2016. Viitattu 2.5.2016, <http://hankkeet.kirjastot.fi/ohjeita/perustelumuihistio-2016>.

Hjalmarson, P. 2015. Meröppet ett led i nedskärningarna av folkbiblioteken. Biblioteksbladet. 8/2015, 10.

Hytönen, O. Sumiaisten kirjaston historiikki. Äänekosken kirjaston hallussa. Julkaisematon.

Johannsen, C. G. 2012. Staffless libraries- recent Danish public library experiences. *New Library World* 113(7/8), 333–342. Viitattu 5.10.2016, <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/03074801211244959>.

Johansson, G., Lindberg, E. & Rivano Eckerdal, J. 2015. Meröppna bibliotek – en verksamhetsform för alla?. Lund Universitet. Institutionen för Kulturvetenskaper. Rapport. Viitattu 5.10.2016, [http://portal.research.lu.se/portal/sv/publications/meroeppna-bibliotek--en-verksamhetsform-foer-alla\(e226a028-bd76-4d15-aac6-4bc7bd4bcfb3\).html](http://portal.research.lu.se/portal/sv/publications/meroeppna-bibliotek--en-verksamhetsform-foer-alla(e226a028-bd76-4d15-aac6-4bc7bd4bcfb3).html).

Jokitalo, P. 2014. Scandinavian Shortcuts. Scandinavian Library Quarterly. 1/2014. Viitattu 19.4.2016, <http://slq.nu/?article=volume-47-no-1-2014-7>.

Jämsän kaupunki 2016a. Tilastotietoa. Viitattu 9.9.2016, <http://www.jamsa.fi/tilastotietoa>.

Jämsän kaupunki 2016b. Kirjastot ja aukioloajat. Viitattu 9.9.2016, <http://www.jamsa.fi/kirjasto/kirjastot-ja-aukioloajat>.

Kananen, J. 2013. Case-tutkimus opinnäytetyönä. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.

Kannonkosken kirjasto 2016. Omatoimikirjaston ohjeet. Esite. (ei julkaisupaikkaa.)

Karttapaikka 2016a. Viitattu 4.10.2016, <http://kansalaisen.karttapaikka.fi/kartanhaku/paikannimi-haku.html?e=625203&n=7285184&scale=8000000&tool=siirra&styles=normal&lang=fi&tool=siirra&lang=fi&map.x=269&map.y=323>.

Karttapaikka 2016b. Viitattu 4.10.2016, <http://kansalaisen.karttapaikka.fi/kartanhaku/paikannimi-haku.html?e=442583&n=6942024&scale=400000&width=600&height=600&tool=suurena&lang=fi>.

Keski-kirjastot 2016. Kirjastot. Viitattu 17.10.2016, <https://www.keskikirjastot.fi/web/arena/kirjastot>.

Kirjastot.fi 2016a. Yleisten kirjastojen tilastot_kasitteet (2015). Viitattu 12.10.2016, http://www.kirjastot.fi/sites/default/files/content/yleistenkirjastojentilastot_kasitteet%20%282015%29.pdf.

Kirjastot.fi. 2016b. Suomen yleisten kirjastojen tilastot. Viitattu 9.9.2016, <http://tilastot.kirjastot.fi/?orgs=45%2C149%2C262%2C398%2C404%2C448&years=2015&stats=1%2C17%2C33%2C100%2C101%2C104%2C107%2C108%2C109%2C110%2C111%2C112#results>.

Konginkankaan kirjasto 2008. Konginkankaan kirjaston avajaiset 22.1.2008/ materiaalia. Julkaisu-maton.

Kultur Skåne 2011. ”Tack vare det meröppna biblioteket finns det ett bibliotek även för mig.” En utvärdering av Veberöds meröppna bibliotek 2010-2011. Viitattu 5.10.2016, http://utveckling.skane.se/siteassets/publikationer_dokument/utvardering_veberods_meroppna_bibliotek_2010-2011.pdf.

Kummala-Mustonen, M. 2016. Kirjastotoimen ylitarkastaja, Pohjois-Suomen aluehallintovirasto. Luento 23.3.2016.

Kungliga biblioteket 2016. Bibliotek 2015, Offentligt finansierade bibliotek. Viitattu 19.10.2016, http://biblioteksstatistik.blogg.kb.se/files/2016/05/Rapport_Bibliotek2015.pdf.

Larsen, M. 2010. Nordic public libraries 2.0. Viitattu 29.4.2016, http://slks.dk/fileadmin/publikationer/publikationer_engelske/Nordic_public/Nordic_Public_Libraries_2.0.pdf.

Laukaa 2016a. Tilastot. Viitattu 14.9.2016, <http://www.laukaa.fi/tilastot>.

Laukaa 2016b. Kirjastot. Viitattu 14.9.2016, <http://www.laukaa.fi/kirjastot>.

Luostarinen, J. 2012. Kirjastopalveluille riittää käyttöä ja käyttäjiä. Etusivu 10.5.2012. Viitattu 13.10.2016, <http://www.minedu.fi/etusivu/arkisto/2012/1005/kirjastot.html>.

Mikro-Väylä Oy 2016. Teknologiat. Viitattu 3.5.2016, <http://www.mikrovayla.fi/kirjastot/teknologiat.php>.

Mustikkamäki, M. 2015. Selvitys Suomen yleisten kirjastojen omatoimipalvelujen toteutumisesta 2015. Viitattu 14.4.2016, <https://www.avi.fi/documents/10191/1263926/Selvitys+Suomen+yleisten+kirjastojen+omatoimipalvelujen+toteutumisesta+2015/0ae53ecd-c2ff-4088-b315-ba7b73cb7205>.

Mustonen, A. & Saarilahti, S. 2014. Äänekosken seutukunta; Äänekosken keskusta-alue, Suolahti, Sumiainen ja Konginkangas; Keski-Suomen modernin rakennusperinnön investointihanke 2012–2014. Viitattu 17.10.2016, <https://www.aanekoski.fi/files/ajankohtaista/AanekoskenRaporttiNettiAukeat.pdf>.

Ollikainen, S. 2015. Kohti omatoimisempaa kirjastoa- itsepalvelun kehitys suomalaisissa kirjastoissa. Turun ammattikorkeakoulu. Kirjasto- ja tietopalvelun koulutusohjelma. Opinnäytetyö. Viitattu 6.10.2016, http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/97368/Ollikainen_Siiri.pdf?sequence=1.

Oulun kaupunginkirjasto-maakuntakirjasto 2015. Toimintakertomus 2014. Viitattu 24.3.2016, https://issuu.com/oulunkaupunginkirjasto/docs/kirjaston_toimintakertomus2014_vedo.

Oulun kaupunki 2014. Omatoimikirjastoratkaisun puitejärjestely. Viitattu 24.3.2016, http://www.ouka.fi/oulu/kirjasto/ajankohtaista/-/asset_publisher/CG1w/content/omatoimikirjastoratkaisun-puitejarjestely?redirect=http%3A%2F%2Fwww.ouka.fi%2Foulu%2Fkirjasto%2Fajankohtaista%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_CG1w%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1%26_101_INSTANCE_CG1w_advancedSearch%3Dfalse%26_101_INSTANCE_CG1w_keywords%3D%26_101_INSTANCE_CG1w_delta%3D100%26_101_INSTANCE_CG1w_cur%3D2%26_101_INSTANCE_CG1w_andOperator%3Dtrue.

Oulun kaupunki 2015a. Kirjakaappi. Viitattu 31.3.2016, <http://www.ouka.fi/oulu/kirjasto/kirjakaappi1>.

Oulun kaupunki 2015b. Omatoimikirjastot. Viitattu 17.11.2016, <http://www.ouka.fi/oulu/kirjasto/omatoimikirjastot>.

Oulun kaupunki 2015c. Omatoimikirjastot. Viitattu 24.3.2016, <http://www.ouka.fi/oulu/kirjasto/omatoimikirjastot>.

Pesonen, S. 2016. Omatoimisen palvelun käyttöönotto kirjastossa: case: Ilpoisten kirjasto. Turun ammattikorkeakoulu. Kirjasto- ja tietopalvelun koulutusohjelma (YAMK). Opinnäytetyö. Viitattu 7.10.2016, http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/115087/Pesonen_Sanna.pdf?sequence=1.

Piilonen, O. 2016. Opinnäytetyö Äänekosken kirjastolle. Huoltomestari, Äänekosken kaupunki. Sähköpostiviesti 30.9.2016.

Raatikainen, O. 2009. Konginkangas kyläsuunnitelma 2010–2015. Viitattu, 18.10.2016, http://www.konginkangas.fi/uploads/pdf/KK_kylayhdistys/kylasuunnitelma/Kylasuunnitelma%20osa%201%20sivut%201-9.pdf.

RFID Lab Finland ry 2016a. RFID-tietoutta. Viitattu 3.5.2016, <http://www.rfidlab.fi/rfid-tietoutta>.

RFID Lab Finland ry 2016b. Usein kysyttyä. Viitattu 3.5.2016, <http://www.rfidlab.fi/usein-kysytty%C3%A4>.

RFID Lab Finland ry 2016c. RFid/NFC kirjastoissa 26.5.2016. Viitattu 3.5.2016, <http://www.rfidlab.fi/rfidnfc-kirjastoissa-2652016>.

Saarela, H. 2016. Kiinteistöpäällikkö, Äänekosken kaupunki. Haastattelu 27.9.2016. Tekijän hallussa.

Saraste, M. 2016. Kirjastotoimen apulaisjohtaja, Oulun kaupunginkirjasto-maakuntakirjasto. Haastattelu 13.4.2016. Tekijän hallussa.

Segerstedt, M. 2013. Bilder av meröppet: En textanalys av samtalet kring bibliotekens ”meröppet” i dagspress och biblioteksbladet. Umeå Universitet. Biblioteks- och informationsvetenskap. Kandidatuppsats. Viitattu 4.10.2016, <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:708260/FULLTEXT01.pdf>.

Sumiaisten kyläyhdistys 2011. Faktat. Viitattu 18.10.2016, <http://sumiainen.fi/fi/24/Faktat>.

Thorhauge, J. 2011. Editorial: A new “open library” concept. Scandinavian Library Quarterly. 4/2011. Viitattu 29.4.2016, <http://slq.nu/?article=a-new-open-library-concept>.

Tilastokeskus 2016. Kuntien avainluvut. Viitattu 27.10.2016, <http://www.stat.fi/tup/alue/kuntienavainluvut.html#?active1=992&year=2016&active2=SSS>.

Turku 2016. Ilpoisten kirjasto. Viitattu 13.10.2016, <https://www.turku.fi/toimipaikat/ilpoisten-kirjasto>.

Valkeakoski 2016. Tilastot. Viitattu 14.9.2016, http://www.valkeakoski.fi/portal/suomi/kuntainfo_ja_hallinto/tilastot/.

Wallin, S. 2015. Yacolt Library Express: A model for unstaffed library service. PNLQ Quarterly, 80(1), 8–15. Viitattu 6.10.2016, http://www.pnla.org/assets/Quarterly/wallin_pnla2015.pdf.

Varkauden kaupunki 2016. Yleistietoa Varkaudesta. Viitattu 14.9.2016, http://www.varkaus.fi/tieto_varkaudesta/yleistietoa-varkaudesta/.

Visualisointi.kirjastot.fi 2016. 2016, palvelujen kehittäminen, Länsi- ja Sisä-Suomi. Viitattu 2.5.2016, http://visualisointi.kirjastot.fi/hankkeet#!/fi/projects/circles/ColSel_Aluehallintovirasto/ColSel_Teema/eyJhIjpbMCwxLDIsMyw0LDUsNiw4LDksMTBdLCJiljpbXSwiYyI6W10slm-QiOltdLCJiljpbMCwxLDIsMyw1XSwiZiI6WzAsMSwyLDMsNCw1XX0=.

Åhman Billing, T. 2014. Meröppet=merarbete? Om bibliotekariers förändrade arbetsinnehåll, kompetenskrav och yrkesroll på det meröppna biblioteket. Högskolan i Borås. Biblioteks- och informationsvetenskap. Kandidatuppsats. Viitattu 3.10.2016, <http://hb.diva-portal.org/smash/get/diva2:840310/FULLTEXT01.pdf>.

Äänekosken kaupungin rakennusvalvonta 2016a. Konginkankaan liikekiinteistön pohjapiirustus. Tekijän hallussa.

Äänekosken kaupungin rakennusvalvonta 2016b. Sumiaisten kirjaston pohjapiirustus. Tekijän hallussa.

Äänekosken kaupunginhallitus 2009. Verrokkikunnat. Kaupunginhallituksen päätös 21.12.2009 § 455.

Äänekosken kaupunginkirjasto 2016. Vuoden 2015 OKM tilasto. Äänekosken kirjaston hallussa. Julkaisematon.

Äänekoski 2016a. Äänekoski esite 2016. Viitattu 4.10.2016, <http://view.24mags.com/mobile/cb5b1666e8d346ba3c24aafd10fa1fea>.

Äänekoski 2016b. Äänekosken kaupunkistrategia. Viitattu 4.10.2016, <https://www.aanekoski.fi/kaupunki/hallinto/kaupunkistrategia/Kaupunkistrategia2016-2021.pdf>.

Äänekoski 2016c. Ajankohtaista. Viitattu 17.10.2016, <https://www.aanekoski.fi/vapaa-aika/kirjasto/ajankohtaista>.

Äänekoski 2016d. Toimipisteet ja aukioloajat. Viitattu 17.10.2016, <http://www.aanekoski.fi/vapaa-aika/kirjasto/toimipisteet-ja-aukioloajat>.

Wiitaunioni

- <http://hankkeet.kirjastot.fi/node/7136> (viitattu 2.5.2016)
- tavoite muuttaa Pihtiputaan ja Viitasaaren toimipisteet omatoimiseksi
- otetaan käyttöön aluekirjastossa RFID
- tarvitaan rakennusteknisiä muutoksia kulunvalvontaa varten
- kustannusarvio: 76 000 €, sisältää:
 - 30 000 € kamerat ja kuulutuslaitteistot
 - 9 000 € 2kpl RFID- itsepalveluautomaattia
 - 9 600 € 2 kpl kulunvalvontaporttia
 - 20 000 € RFID tunnisteet aineistoihin
 - 8 000 € sähköovent, automaattiohjatut valot
- haettu avustus 40 000 €, oma rahoitus 36 600 €, **myönnetty avustus 37 000 €**

Kangasala

- <http://hankkeet.kirjastot.fi/node/7287> (viitattu 2.5.2016)
- Vatialan lähikirjasto: nyt auki 25 h viikossa -> omatoimikäyttöön
- lainausautomaatti, kameravalvonta on jo olemassa, tarve kulunvalvontajärjestelmälle ja li-säkameroille
- haettu 10 000 €, omarahoitus 5 000 €, **myönnetty 9 000 €**

Vimpeli

- <http://hankkeet.kirjastot.fi/node/6997> (viitattu 2.5.2016)
- pääkirjasto omatoimikirjastoksi
- tavoite palvelujen säilyttäminen nykyisellään heikosta kuntataloustilanteesta huolimatta
- hankitaan:
 - lainaus/palautusautomaatti ohjelmiseen
 - sähköiset ovent (sähkölukot)
 - automaattiset valojen sytytys ja sammutusmekanismi
 - valvontakamerat 12 kpl
 - kameravalvonnan tallennusohjelma ja -ohjausyksikkö
 - kulunvalvonnan yksikkö/-lukija
 - kulunvalvonnan ohjausyksikkö/-tietokone ylläpito-ohjelmistoineen

- kulunvalvontaan liittyviä kaiuttimia 3 kpl kuulutuksia varten
- RFID-portti, RFID-lukijoita ja RFID tunnisteita av-aineistoa varten
- kaapelointi, asennukset ja koulutukset
- haetaan 53 000 €, oma rahoitus 10 000 €, **myönnetty 20 000 €**

Virrat

- <http://hankkeet.kirjastot.fi/node/7020> (viitattu 2.5.2016)
- tavoite: lehtisali omatoimiseksi + suunnitelma koko kirjaston muuttamiseksi omatoimiseksi
- haetaan avustusta:
 - omatoimisuuden mahdollistavan ohjelmiston ja sisäänkirjautumisyksikön hankkimiseen
 - kameravalvonnan laajentamiseen
 - koko kirjastoa koskevan kokonaiskartoituksen laatimiseen omatoimisuuden laajentamiseksi
- omarahoitusosuus koostuu:
 - taloteknisistä töistä ja tarvikkeista
 - henkilöstön työajasta liittyen hankkeen suunnitteluun, toteutukseen ja tiedotukseen sekä asiakkaiden opastamiseen
- haettu 17 000 €, oma rahoitus 6 000 €, **myönnetty 8 000 €**

Larsmo

- <http://hankkeet.kirjastot.fi/node/7278> (viitattu 2.5.2016)
- kustannusarvio yhteensä 38 000 €, sisältää:
 - pääkirjaston automaattien uusiminen 10 000 €
 - tietokoneet ja automaattit muihin kirjastoihin (Bosund, Risö, Holm ja Näs) 8 000 €
 - Laitteet ja tekniset ratkaisut koskien uuden pääkirjaston omatoimisuutta 20 000 €
- osa laajemmasta projektista, johon haettava kokonaisavustus 45 000 €, oma rahoitus 10 000 €, **myönnetty 25 000 €**

Uurainen

- <http://hankkeet.kirjastot.fi/node/6931> (viitattu 2.5.2016)
- tavoite: laajennettu aukiolo aamuihin, iltoihin, viikonloppuihin
- tarve:

- nettiyhteyksisiä valvontakameroita tarvitaan kirjastotilaamme arviolta n. 16–18 kappaletta sekä sisälle että ulos (ei vartiointifirmaa kunnassa)
- kaksi kulunvalvontapistettä väärinkäytösten estämiseksi (ulos ja väliovelle) -> kirjastotilan kulunvalvonta uusitaan ja käyttöön tulee sähkölukitusysteemi
- automatisoitu valo- ja äänitekniikka
- hälytinportteja, (RFID) - lainausautomaatin päivitys RFID-formaattiin ja muu RFID-tekniikka ja laitteisto
- saliin sijoitettava info-TV
- Kustannusarvio yhteensä n. 70 000 €, sisältää:
 - suurimpina kustannuserinä kulunvalvonta ja kameravalvonta
 - RFID-toteutus sekä muut tekniset ratkaisut tilassa
- haettu 55 000 €, oma rahoitus 20 000 €, **myönnetty 30 000 €**

Sastamala

- http://hankkeet.kirjastot.fi/node/7337_ (viitattu 2.5.2016)
- tavoite parantaa omatoimiaukioloaikojen myötä kirjaston ja koulun sekä muiden toimijoiden (esim. Sastamalan Opisto ja nuorisotoimi, paikalliset yhdistykset ja seurat) yhteistyömahdollisuuksia -> ne tarvitsevat kokoontumistiloja. Kirjasto toimii myös kaupungin palvelupisteenä.
- hankitaan:
 - lainaus/palautusautomaatti
 - kulunvalvontalaitteisto ja hälytinportit
 - aineisto varustetaan rfid-tageilla
- hankeavustusta haetaan:
 - lainaus/palautusautomaatin hankintaan
 - projektityöntekijän palkkaamiseen rfid-konvertointiin, asiakasopastukseen ja tilojen markkinointiin
- omarahoitusosuus:
 - porttien, rfid-tagien, kulunvalvontalaitteiston hankinta
 - projektiin liittyvä suunnittelu- ja hallinnointityö
- haettu 12 900 €, oma rahoitus 17 100 €, **myönnetty 10 000 €**

Pälkäne

- <http://hankkeet.kirjastot.fi/node/7297> (viitattu 2.5.2016)
- tavoite: lisätä saavutettavuutta mahdollistamalla omatoiminenkin kirjastokäynti, Luopioisten kirjasto avoinna 3 päivänä viikossa yhteensä 15 tuntia, vilkkaimpaan aikaan keski-kesällä neljänä päivänä yhteensä 20 tuntia. Vain yksi aukioloaika sijoittuu iltaan, yksi on aamupainotteinen.
- hankitaan:
 - kulunvalvontayksikkö
 - hallinta- ja ohjausjärjestelmät
 - turvakamerat
 - kuvaserveri
 - kaiuttimet
 - laitteiden ja järjestelmien lisenssit
 - kiinteistötekniiset muutostyöt ja sähkötyöt (kiinteistötekniisiin muutostöihin kuuluvat mm. oven uusiminen, sähkölukko, ikkunoiden ja niiden lukituksen uusimista, valaistuksen muutostöitä ja käsienpesuhanan liiketunnistustoiminto)
 - kassakonetta varten pyörillä varustettu pöytä
 - kopiokoneeseen kolikkolipas
 - asiakaskäytössä oleviin tietokoneisiin varausjärjestelmä, joka myös valvoo tulostusta
- käytössä on jo RFID-tunnisteet, RFID-tunnistukseen perustuva lainaus-palautusautomaatti ja valvontaportit
- haettu 16 000 €, oma rahoitus 16 000 €, **myönnetty 10 000 €**

Ruovesi

- <http://hankkeet.kirjastot.fi/node/7032> (viitattu 2.5.2016)
- vain osittain omatoimihanke, toisen osan on tarkoitus parantaa kirjaston tiedotusta
- tavoite:
 - automaatin hankinnalla kehittää luokkien ja kaikkien kuntalaisten omatoimista kirjastonkäyttöä erityisesti aamupäivisin
 - vapauttaa henkilökunnan työaikaan rutiineista paremmin asiakkaita hyödyttäväksi

- tehostaa tilojen ja kokoelmien käyttöä
- selvitys omatoimipalvelujen mahdollisesta laajentamisesta
- tarvitaan:
 - (2 kpl infonäyttöjä
 - 2 kpl näyttötietokoneita
 - perustamis-, asennus-, käyttö- ja koulutuskulut -> **liittyy tiedotuksen parantamiseen)**
 - 1 kpl automaatti
 - rajapinnan avaus
 - asennuskulut
 - käyttömaksut
 - viivakoodilukija
 - kuittitulostin
- Avustusta haetaan hankintoihin
- Omarahoitusosuus:
 - tiloihin tehtävät muutostyöt
 - henkilöstön työpanos liittyen laitteiden käyttöönottoon, käyttöön ja asiakkaiden opastamiseen
- haettu 13 000 €, oma rahoitus 2 500 €, **myönnetty 10 000 €**

Valkeakoski

- <http://hankkeet.kirjastot.fi/node/7065> (viitattu 2.5.2016)
- tarkoitus: avata lehtilukusali asiakkaiden käyttöön aamuisin, iltaisin ja viikonloppuisin itsepalveluperiaatteella
- Avustusta haetaan:
 - kulunvalvontalaitteiston hankintaan
 - kirjaston hälytinporttien hankintaan
 - lehtilukusalin lainausautomaatin hankintaan
 - projektityöntekijän palkkaamiseen
- haettu 19 000 €, oma rahoitus 5 000 €, **myönnetty 10 000 €**

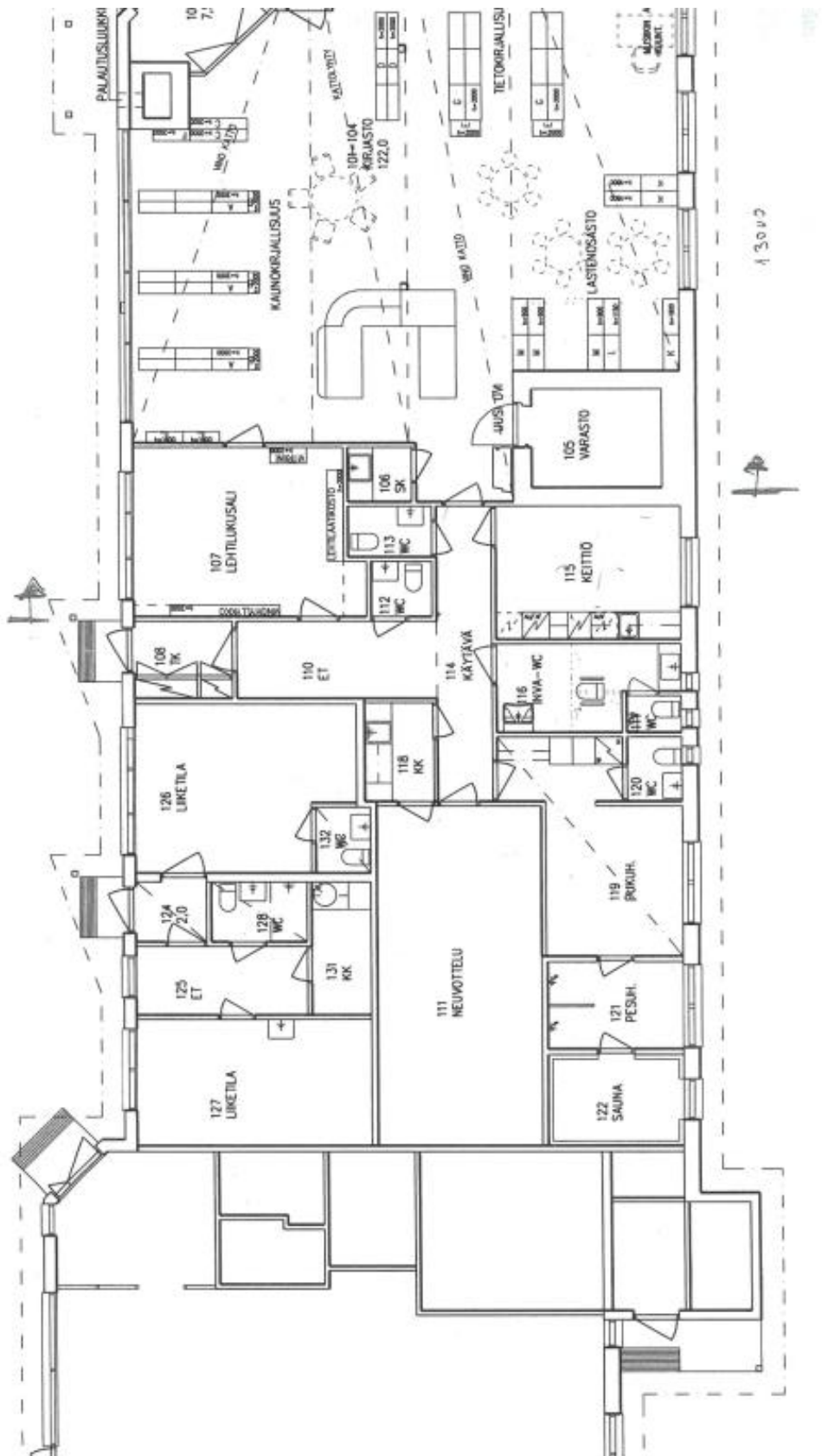
Alajärvi

- <http://hankkeet.kirjastot.fi/node/6993> (viitattu 2.5.2016)
- tavoite: Alajärven pääkirjasto omatoimikirjastoksi
- hankitaan mm.
 - sähköistetyt ovet (sähkölukot)
 - automaattiset valojen sytytys ja sammutusmekanismi
 - valvontakamerat 11 kpl
 - kameravalvonnan tallennusohjelma ja -ohjausyksikkö
 - kulunvalvonnan yksikkö/-lukija
 - kulunvalvonnan ohjausyksikkö/-tietokone ylläpito-ohjelmistoineen
 - kulunvalvontaan liitettäviä kaiuttimia 3 kpl kuulutuksia varten
 - RFID -portti, RFID lukijoita ja RFID tunnisteita av-aineistoa varten
 - kaapelointi, asennukset ja koulutukset
- kustannuksia kiinteistöön aiheuttaa myös porttien tekeminen asiakastiskien sulkemiseksi sekä varauloskäynnin käytävällä oleva sähköinen varastojärjestelmän, joka on jollakin tavalla
- on jo hankittu: lainaus/palautusautomaatti
- aikataulu: hanke toteutetaan 1.4.2016–31.12.2017
- haettu 35 200 €, oma rahoitus 10 000 €, **myönnetty 20 000 €**

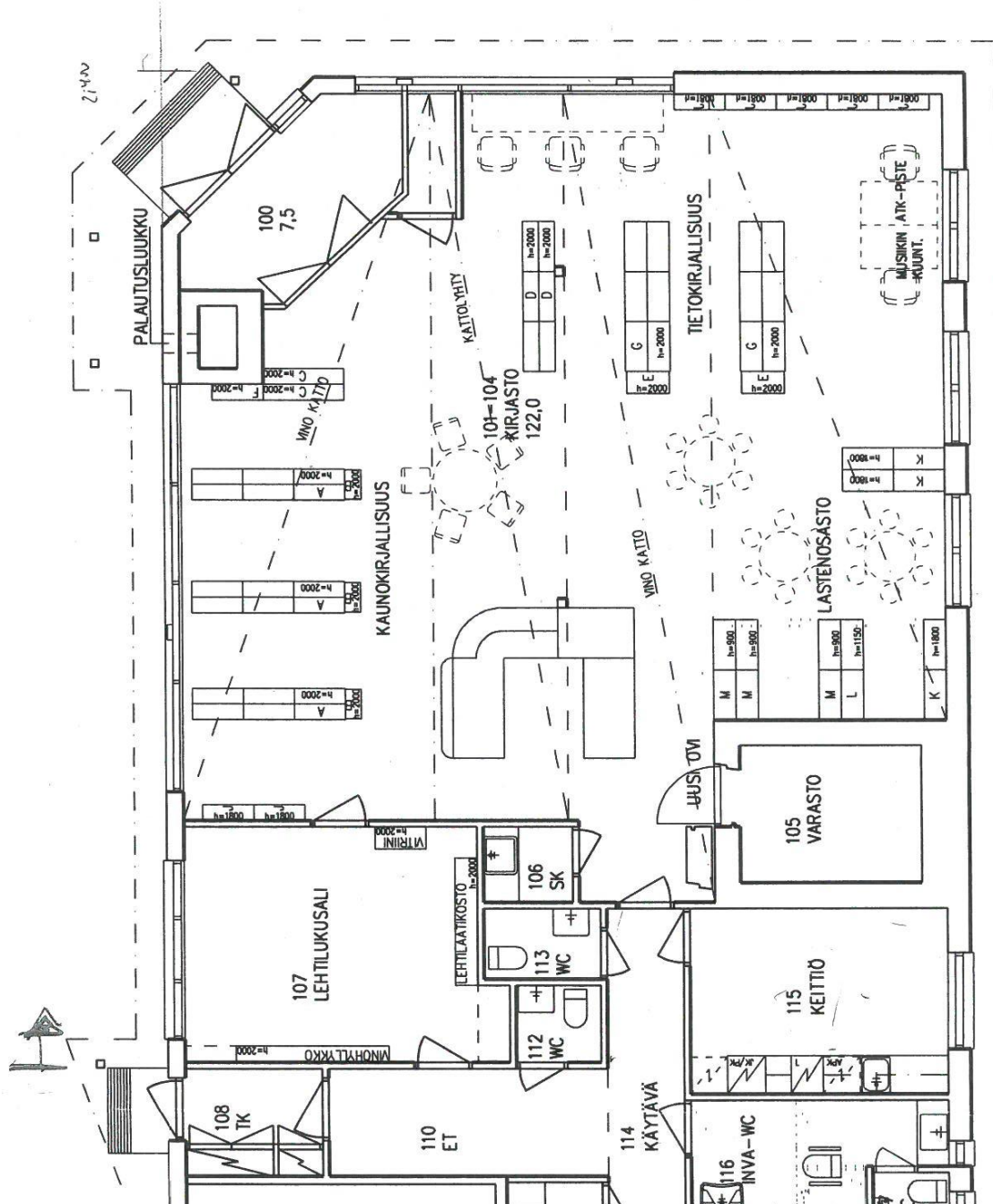
KONGINKAAN LIIKEKIINTEISTÖN POHJAPIIRUSTUS

LIITE 2

(Lähde: Äänekosken kaupungin rakennusvalvonta 2016a.)

(Lähde: Äänekosken kaupungin rakennusvalvonta 2016a, muokannut Sari Puranen 2016.)

SUMIAISTEN KIRJASTON POHJAPIIRUSTUS

LIITE 4

(Lähde: Äänekosken kaupungin rakennusvalvonta 2016b.)

